

Hoofstuk 9: Die laaste skof

9.1 *Die Tweede Wêreldoorlog*

Teen die laat 1930's het die dreigende oorlog in Europa die politieke situasie in Suid-Afrika tot so 'n mate beïnvloed dat die skeuring van die regerende party onafwendbaar was. Die internasionale situasie het reeds vanaf 1932 begin agteruitgaan toe 'n militaristiese groep in Japan hulle daarop toegespits het om van Japan 'n wêreldmag te maak. 'n Japannese inval in Sjina om addisionele natuurlike hulpbronne te bekom, het hom Amerika se gramskap op die hals gehaal en die land het gereageer deur lenings aan Sjina te gee, militêre hulp in die geheim te verleen en deur meer aktiewe boikotte vir die verskaffing van rou materiale aan Japan in te stel. Die boikotte van olie en ander rou materiale deur die VSA sou op die lang duur Japan se ekonomie vernietig het en Japan moes kies om òf uit Sjina te onttrek òf om te poog om die oliereserwes van Hollands-Oos-Indië te bekom. Hulle het verkies om voort te gaan met planne vir die Groter Oos Asiëse Oorlog in die Stille Oseaan.

'n Veel groter bedreiging vir wêreldvrede was egter die toenemende nasionalisme en militarisme en die teenwoordigheid van onopgeloste grenskwessies in Europa. In Duitsland het weersin in die harde voorwaardes van die verdrag van Versailles, die geloof in die Dolchstosslegende¹ en die aanvang van die groot depressie die geloof in Adolf Hitler se Nasionaal Sosialistiese Duitse Werkersparty laat toeneem. Boonop was die verdrag se voorskrifte nie goed toegepas nie, grootliks uit vrees vir nog 'n oorlog. Nou hieraan verwant was die mislukking van die Britse en Franse beleid van versoening wat aan Hitler die geleentheid gegee het om Duitsland te herbewapen.

---

¹ <http://en.wikipedia.org/wiki/Dolchsto%C3%9Flegende>, *Dolchstosslegende*, 30/05/2008. Die Dolchstosslegende verwys na 'n sosiale mite wat tussen die twee wêreldoorloë in Duitsland populêr was. Dit skryf Duitsland se nederlaag in die Eerste Wêreldoorlog aan 'n aantal interne faktore toe, veral dat die publiek nie gehoor gegee het aan patriotiese oproepe op kritieke tye nie en dat sommiges selfs die oorlogspoging gesaboteer het. Hitler se opkoms word grootliks aan die teorie toegeskryf.

Die uiteinde hiervan was die uitbreek van die Tweede Wêreldoorlog op 1 September 1939 toe Duitsland Pole ingeval het en Brittanje en Frankryk twee dae later tot die stryd toegetree het. Die Sowjetunie het, na aanleiding van die Molotov-Ribbentrop nie-aanvalsverdrag, op 17 September 1939 by Duitsland aangesluit. In Mei 1940 het Duitsland Wes-Europa ingeval en Frankryk en Brittanje die stryd aangesê en ses weke later het Frankryk aan Duitsland oorgegee. Drie maande later het Duitsland, Italië en Japan 'n gemeenskaplike verdedigingspakt geteken en was hulle van toe af as die Spilmoondhede bekend. Nege maande later, in Junie 1941, het Duitsland sy rug op die Sowjetunie gedraai en dié moondheid ingeval, met die gevolg dat die Sowjetunie by die geallieerde kamp aangesluit het. In Desember 1941 het Japan die Verenigde State van Amerika aangeval en by die oorlog betrek en Sjina het ook by die geallieerde magte aangesluit. Tot en met die einde van die oorlog het gevegte in Europa, die Noord Atlantiese Oseaan, Noord Afrika, Suidoos Asië, Sjina, die Stille Oseaan en Japan voorgekom. Italië het in September 1943 oorgegee en Duitsland in Mei 1945. Die oorgawe van Japan op 2 September 1945 het die einde van die oorlog beteken.²

Of Suid-Afrika die reg gehad het om neutraal te bly van enige oorloë waarby Brittanje betrokke raak, was een van die grootste brandpunte wat reeds dekades lank groot twiste in die Unie veroorsaak het. In September 1938 het Hertzog die kabinet tot 'n posisie van neutraliteit verbind in geval van oorlog. Smuts het aanvanklik hiermee akkoord gegaan, maar het later van opinie verander.³ Hy was van mening dat Suid-Afrika as *Dominium* 'n plig teenoor Brittanje gehad het en dat hy onmoontlik in geval van oorlog neutraal sou kon bly. Die Unie sou verplig wees om teen Brittanje se vyande oorlog te verklaar.⁴

---

² http://en.wikipedia.org/wiki/World_War_II, *World War II*, 22/04/2006.

³ H. Giliomee en B. Mbenga (reds.), *Nuwe geskiedenis van Suid-Afrika*, p. 293.

⁴ L.J. van der Westhuizen, *Die neutraliteitsvraagstuk as verdelingsfaktor in die Suid-Afrikaanse politiek (1933-1940)*, met besondere verwysing na die rol van genl. J.B.M. Hertzog (Ongepubliseerde M.A.-verhandeling, UOVS, 1984), p. 100.

Alhoewel Hertzog herhaaldelik gesê het dat hy die parlement bymekaar sou roep om 'n besluit oor die oorlog te neem, het hy dit nooit gedoen nie. Volgens Deneys Reitz het hy ook nooit onderneem om die parlement te raadpleeg indien hy nie oorlog toe wou gaan nie. Reitz skryf dat hy alle rede gehad het om te glo dat Hertzog en sy ondersteuners in die kabinet ooreengekom het om neutraal te bly en dat hulle dit wou doen sonder om die parlement saam te roep. Dit sou Smuts en sy ondersteuners in 'n groot penarie plaas aangesien daar geen grondwetlike metode sou wees om so 'n neutraliteitsbesluit omver te werp nie.⁵

Dié dilemma is opgelos toe 'n buitengewone parlamentsitting as gevolg van die ontbinding van die senaat moes plaasvind. Sonder die sitting sou Hertzog die land in 'n neutrale hoek kon indwing en daar sou geen manier wees om hom grondwetlik teen te staan nie. Hertzog sou egter nie die parlement kon verhoed om oor die kwessie te stem indien die parlamentsitting plaasvind nie. Op die eerste dag van dié byeenkoms, 2 September, het verskeie lede van die parlement dan ook onmiddellik geëis dat die neutraliteitskwessie bespreek word. Hertzog het hierdie eise ontwyk deur te sê dat hy die komende Maandag oor die oorlogskwessie sou standpunt inneem.⁶

'n Kabinetsvergadering is vir dieselfde middag by Groote Schuur, die historiese huis wat deur Cecil John Rhodes aan die nasie geskenk is as blyplek vir toekomstige Eerste Ministers, belê. Die S.A.P.-lede van die kabinet was vasbeslote dat Suid-Afrika 'n rol moet speel teen Duitse aggressie, maar Hertzog het hulle nie veel kans gegun om enigiets te sê nie. Volgens Reitz was dit vir hom duidelik dat Hertzog hulle ontbied het om aan hulle opdragte te gee en nie om samesprekinge te hou nie. Hertzog het glo vir drie ure gepraat oor die bitterheid van die Anglo-Boereoorlog, die vernedering wat Suid-Afrikaners onder Brittanje beleef het en die goeie heropbouwerk waarmee Hitler besig was. Die kern van Hertzog se tema was dat Suid-Afrika neutraal moes bly. Indien Hitler die oorlog wen, sou hy Suid-Afrika uitlos en

---

⁵ D. Reitz, *No outspan*, p. 237.

⁶ *Ibid.*, pp. 237-238.

indien Brittanje wen, sou hulle in elk geval veilig wees. Die vergadering is egter onverrigter sake tot die volgende dag verdaag.⁷

Die vergadering van die volgende dag was 'n herhaling van die vorige, met dié verskil dat Smuts na 'n tyd toegelaat is om sy mening te lug. Smuts het aangedui dat Suid-Afrika Brittanje moes ondersteun deur teen Duitsland oorlog te verklaar. Hy was verder ook vas van plan om die kwessie in die parlement te toets, 'n stelling wat al die aanwesiges laat besef het dat dit tot die opbreek van die regering sou lei. Volgens Reitz was dit hy (Reitz) wat uiteindelik die vergadering beëindig het. Hy het klaarblyklik sy mening oor die oorlog uitgespreek en toe die volgende aan Hertzog gesê: "Sir, it is quite evident that we have reached the parting of ways. Those of us who are opposed to neutrality cannot remain in office with you; therefore this meeting is our last as fellow colleagues. I wish to thank you for the courtesy you have invariably shown us during the time we served under you and I hope the personal friendships we made will not be affected by what has happened." Die vergadering het daarna verdaag. Dieselfde aand het die sewe S.A.P.-lede van die kabinet by die Staatsdiensklub in Kaapstad bymekaargekom en 'n resoluëie opgestel wat die volgende dag deur Smuts by die parlement ingedien sou word.⁸

Die aanspraak van Reitz dat hy die vergadering met Hertzog beëindig het, is tekenend van sy persoonlikheid en optrede. Hy het oor genoeg selfvertroue, asook arrogansie, beskik om 'n verhouding wat volgens hom aan die einde van sy lewensduur gekom het, op te breek. Dit was ook in sy aard om 'n mate van eer vir homself op te eis en hierdie situasie het hom ideaal daartoe geleen. Die vraag is egter of hy werklik so iets op sy eie sou gedoen het sonder dat dit Smuts se goedkeuring weggedra het. Die waarskynlikste antwoord is dat daar reeds die vorige aand tydens die vergadering van die S.A.P.-kabinetslede op dié stap besluit is. Reitz sou egter die ideale persoon gewees het om die uitspraak te maak, aangesien wie dit ook al gedoen het,

---

⁷ D. Reitz, *No outspan*, pp. 238-239.

⁸ *Ibid.*, pp. 239-241.

heel moontlik die blaam vir die opbreek van die koalisieregering sou gekry het. Reitz het minder as Smuts gehad om te verloor deur so 'n uitspraak te maak en om enige moontlike blaam op sy (Reitz) skouers te neem, sou Smuts toelaat om ongehinderd voort te gaan om sy leiersposisie te versterk.

Op 4 September is die kwessie in die parlement bespreek en eers het Hertzog en toe Smuts hulle onderskeie standpunte gestel. Hertzog is soos volg in die Londense *The Times* aangehaal: "Existing relations between the Union of South Africa and the various belligerent countries will, in so far as the Union is concerned, persist unchanged and continue as if no war was being waged; upon the understanding, however, that existing relations and obligations between the Union and Great Britain or any other members of the British Commonwealth of Nations, in so far as such relations or obligations result from contractual undertakings relating to the naval base at Simonstown, or from its membership in the League of Nations, or in so far as such relations and obligations result implicitly from the free association of the Union with other members of the British Commonwealth of Nations, shall continue unimpaired and shall be maintained by the Union, and no one shall be permitted to use union territory for the purpose of doing anything which may in any way impair the said relations or obligations." Hertzog wou dus poog om uit die oorlog te bly maar steeds goeie verhoudinge met Brittanje te behou, maar hy was nie bereid om verder as dit te gaan nie.⁹

Jan Smuts het die volgende wysiging aan Hertzog se verklaring voorgestel:

"This House declares that the policy of the Union in this crisis is to be based on the following principles:

1. In the interest of the Union, its relations with Germany should be severed, and it should refuse to adopt an attitude of neutrality in this matter.
2. The Union should carry out the obligations to which it had agreed and continue its cooperation with its friends and associates within the British Commonwealth of Nations.

---

⁹ *The Times*, 05/09/1939, Split in Union Cabinet. Neutrality or war? General Smuts's plea for cooperation, p. 7.

3. The Union should take all necessary measures for the defence of its territory and of South African interests and the Government shall not send forces overseas as in the last war.
4. This House is profoundly convinced that the freedom and independence of the Union are at stake in this conflict and therefore opposes the use of force as an instrument of international policy.”¹⁰

Die debat wat daarop gevolg het, het tot 21:00 daardie aand geduur en die uitslag van die stemming was dat diegene wat ten gunste van oorlog was, gewen het. Die stemming teen Hertzog se mosie was 80 teen 67. Hertzog het Patrick Duncan, die Goewerneur-generaal, daarop versoek om die parlement te ontbind sodat die kwessie by die stembus getoets kon word,¹¹ maar Duncan het geweier en Hertzog het sy bedanking ingedien. Smuts is toe deur Duncan versoek om 'n nuwe kabinet saam te stel. Reitz is aangewys as Adjunk Eerste Minister en Minister van Naturellesake.¹² Die ironie van die aanwysing was dat alhoewel Reitz tegnies gesproke Jan Smuts se tweede in bevel was, Hofmeyr die persoon was wat aangewys is om die sake van die Volksraad te organiseer.¹³ Volgens Paton het niemand Reitz ernstig as 'n administrateur opgeneem nie.¹⁴ Die res van die kabinet het soos volg daaruitgesien:

Genl. J.C. Smuts – Eerste Minister, Buitelandse Sake en Verdediging

Mnr. J.H. Hofmeyr – Finansies en Opvoeding

Mnr. R. Stuttaford – Handel en Nywerheid

Kolonel W.R. Collins – Landbou en Bosbou

Mnr. H. Lawrence – Binnelandse Sake en Openbare Gesondheid

Mnr. C.F. Sturrock – Spoorweë en Hawens

Senator C.F. Clarkson – Pos- en Telegraafwese en Openbare Werke

Mnr. W.B. Madeley – Arbeid- en Maatskaplike Welsyn

---

¹⁰ *The Times*, 05/09/1939, Split in Union Cabinet. Neutrality or war? General Smuts's plea for cooperation, p. 7.

¹¹ *Globe and Mail*, 06/09/1939, Smuts rallies South Africa to aid Empire. Hertzog forced out on neutrality policy, and general called to act. House upholds him.

¹² D. Reitz, *No outspan*, pp. 241-243.

¹³ A. Paton, *Hofmeyr*, p. 328.

¹⁴ *Ibid.*, p. 342.

Senator A.M. Conroy – Lande

Dr. Colin Steyn – Justisie

Kolonel F.C. Stallard – Myne

Maj. P.V.G. van der Byl – Minister sonder Portefeulje.

Madeley was leier van die Arbeidersparty en Stallard van die Dominiumparty. Hertzog en sy volgelinge het die amptelike opposisie geword.¹⁵

Reitz beweer dat hy aan die opstand teen Hertzog deelgeneem het omdat 'n besluit om neutraal te bly Suid-Afrika voor die res van die wêreld tot oneer sou strek. Indien Hertzog se neutraliteitsmosie goedgekeur is, sou dit gedoen gewees het deur die Afrikanerstem en Afrikaanssprekende burgers sou nooit weer hulle hoofde omhoog kon hou nie.¹⁶ Brittanje het hulle uiters goed behandel na afloop van die Anglo-Boereoorlog – hulle is met groter edelmoedigheid behandel as enige ander volk wat ooit in 'n oorlog verslaan is. Dit kon hy nooit vergeet nie.¹⁷ Hierdie opmerking is kenmerkend van Reitz se standpunt van versoening en nouer samewerking met Brittanje wat hy reeds vir 30 jaar verkondig het. Dit het sy totale politieke benadering weerspieël – 'n benadering wat sou aanklank vind by Engelsprekende Suid-Afrikaners en lede van die Britse Volkebond, maar wat sou lei tot 'n groot mate van vervreemding van Afrikaanssprekende Suid-Afrikaners.

Verskeie persone, onder meer ook Reitz, was van mening dat Hertzog op 4 September kon gewen het indien hy hom tot neutraliteit beperk het – veral as hy sou gepleit het dat die Smeltersregering moes voortgaan. Hy het egter die Vrede van Versailles vir Hitler se optrede geblameer en het daarop gefokus om Hitler se invalle te verdedig.¹⁸

Smuts het die besluit om Brittanje te ondersteun, sterk verdedig. Hy het verklaar dat die Unie-parlement 'n keuse gemaak het vir die verdediging van

---

¹⁵ *The Times*, 07/09/1939, South Africa at War. General Smuts's team. Representatives of three parties, p. 6.

¹⁶ *The Times*, 15/09/1939, S. African decision. Inner History, p. 7.

¹⁷ *Globe and Mail*, 29/11/1939, J. Robinson, 'How to beat Britain' by Dr. Goebbels.

¹⁸ A. Paton, *Hofmeyr*, pp. 322-323.

vryheid en die vernietiging van Hitlerisme en alles wat daarmee gepaardgaan. Hy het beklemtoon dat deelname beperk sou word deur sake soos geografiese ligging en die spesiale toestande van Suid-Afrika en dat die gemeenskaplike doel die beste gedien sou word deur die Unie te beveilig teen enige aanvalle van die vyand. Die regering sou by die Simonstad-ooreenkoms hou deur die hawestad te verdedig en Britse oorlogskepe vrye toegang daartoe te verleen. Hulle sou ook hulle vriende en bondgenote ondersteun in alle sake wat met handel, skeepvaart en finansies verband hou. Die Unie het, volgens hom, geen rusie met die Duitse bevolking gehad nie. Dit was egter sy doel om 'n stelsel te vernietig wat in die vorige twee jaar bewys het dat dit nie goeie trou tussen nasies respekteer nie, dat dit nie omgee om op sy woord terug te gaan nie en dat dit 'n bedreiging vir elke land in die wêreld inhou.¹⁹

Smuts moes egter versigtig wees om nie die gevoelens van die Afrikaners in die anti-oorlogkamp te antagoniseer en wakker te maak nie. 'n Groot deel van die Afrikaners was teen alles wat Brits was, gekant. Hulle het boonop 'n identiteit gehad wat nie daarteen geskroom het om homself gewelddadig uit te druk nie. Smuts moes gevolglik 'n moeilike balanseringstoertjie doen. Hy moes terselfdertyd Suid-Afrika se oorlogspoging buite die land bedryf terwyl hy toesien dat sy posisie binne die land nie deur ongelukkige groepe ondermyn word nie.²⁰

Anders as tydens die Anglo-Boereoorlog, die Rebelle en die Eerste Wêreldoorlog, het Reitz 'n nie-vegtende rol tydens die Tweede Wêreldoorlog gespeel. Met die uitbreek van dié oorlog was hy reeds 57 jaar oud en het sy bydrae meer in 'n ondersteunings- en politieke rol gelê.

'n Paar weke na dié geskiedkundige parlamentsitting is 'n telegram vanaf die Britse regering ontvang waarin versoek is dat genl. Smuts of sy tweede in

---

¹⁹ *The Times*, 09/09/1939, South Africa's part, p. 9.

²⁰ A. Grundlingh, The King's Afrikaners? Enlistment and Ethnic Identity in the Union of South Africa's Defence Force during the Second World War, 1939-1945, *The Journal of African History*, vol. 40, no. 3, 1999, p. 354.

bevel 'n konferensie in Londen moet bywoon om die vrygewes se deelname aan die oorlog te bespreek. Reitz is afgevaardig om dit te doen.²¹ Volgens Smuts het hy Reitz na die konferensie gestuur om te verseker dat hy volkome van sy ineenstorting die vorige jaar herstel, maar dat hy by nadenke nie kon sien hoe die groot hoeveelheid afsprake wat hy sou moes bywoon enigsins tot sy herstel sou bydra nie. Hy kon ook nie begryp hoe Reitz al die afsprake sou kon verduur nie. Volgens Smuts was dit een van die dinge wat hom verhoed het om weer al sy ou Engelse kuierplekke te besoek. Die Britte se sosiale lewens en aktiwiteite was volgens Smuts moordend en verstandelik uitputtend.²²

Die Oorlogskomitee se doel was om die lede van die Britse Statebond geleentheid te gee om te beraadslaag en die bydraes wat elkeen tot die oorlog kon maak, te koördineer.²³ Hulle sou ook krygsraadfabrieke, weermagkampe, skeepsdepots, burgerlike verdedigingsorganisasies en dies meer besoek en sou na Frankryk gaan om die invalsmagte daar te inspekteer. Alles was daarop gefokus om hulle meer van die oorlog te leer.²⁴ Die koördinasie van die oorlogspoging sou egter nie die uitvoerende verantwoordelikheid van die verskillende regerings wegneem nie.²⁵

Die afgevaardigdes na die konferensie was Reitz, T.A. Crerar (Kanada se Minister van Myne en Hulpbronne), Peter Fraser (Nieu-Seeland se Minister van Opvoeding, Gesondheid en Seevaart), R.G. Casey (Tesourier en Voorsieningsminister van Australië) en sir Muhammad Zafrullah Khan (Indië se Minister van Handel en Arbeid). Hulle het vergader met lede van die Britse Kabinet, insluitend burggraaf Halifax (Buitelandse Sekretaris), W.S. Morrison (Minister van Voedsel), Oliver Stanley (President van die Raad van Handel) en die Oorlogs- en Lugsekretarisse, Leslie Hore-Belisha en sir Kingsley Wood

---

²¹ D. Reitz, *No outspan*, p. 244.

²² SAB, A1, Smuts-versameling, vol. 246, privaat briewe 1939 (S-W), nos. 1–290 (232), 24/11/1939, J.C. Smuts - M.C. en A.B. Gillett, p. 1064.

²³ *Globe and Mail*, 05/10/1939, H. Dingman, Crerar named to war parley set in London. British and Dominion delegates to consult on co-ordination effort.

²⁴ *Hamilton Spectator*, 26/10/1939, Outstanding figures meet to co-ordinate huge task. One-time rebel, political insurgent to attend conference.

²⁵ *The Times*, 05/10/1939, Dominion Ministers for London. The coordination of resources, p. 8.

en Winston Churchill (Britse Eerste Minister vanaf 1940 tot 1945). Die afgevaardigdes was 'n redelik uiteenlopende groep. Reitz en Crerar is egter deur *The Times* as die twee meer kleurvolle karakters voorgelou - Reitz vanweë sy deelname aan die Anglo-Boereoorlog en Crerar vanweë sy bedanking uit die regering van sir Robert Borden in 1919 nadat hy met die regering verskil het oor tariewe. Hy is as 'n politieke rebel beskou.²⁶

Reitz het die konferensie ook met 'n ander doel bygewoon, naamlik om reëlins te tref vir die verkoop van Suid-Afrikaanse landbouprodukte en vir die vroeë verkryging van oorlogsmateriaal, insluitende vuurwapens, vliegtuie en algemene krygsvoorraad, wat deur die Departement van Verdediging benodig is.²⁷ Suid-Afrika sou nie soos die res van die lande aan 'n skema deelneem om loodse en lugkannoniers op te lei nie, maar sou sy lugmag slegs vir selfverdediging gebruik. Hulle was ook van plan om hulle eie loodse in Suid-Afrika op te lei.²⁸

Reitz se aankoms in Londen op 20 Oktober 1939 het, soos met enige ander aspek van sy lewe, nie sonder insident plaasgevind nie. Vanweë die verdonkering van Londen het hy in die treinstasie ongesiens verby Anthony Eden (Sekretaris van Dominium Sake), die Hertog van Devonshire (Britse Ondersekretaris), mnr. Sidney Waterson (die Unie se Hoë Kommissaris in Londen) en mnr. F.J. du Toit (Sekretaris van Suid-Afrika Huis), geloop. Gelukkig het 'n spoorwegbeampte die twee partye bymekaar uitgebring.²⁹

Die eerste vergadering van die gesamentlike Oorlogskomitee was vir Reitz 'n buitengewone geleentheid. Neville Chamberlain (Britse Eerste Minister vanaf 1937 tot 1940) was die voorsitter en Reitz het dit vreemd gevind om saam met hom in hierdie uiters belangrike vergadering te wees, aangesien hy en sy broers Chamberlain se vader, Joseph, as 'n Korsikaanse bullebak beskou

---

²⁶ *Hamilton Spectator*, 26/10/1939, Outstanding figures meet to co-ordinate huge task. One-time rebel, political insurgent to attend conference.

²⁷ *The Times*, 05/10/1939, Dominion Ministers for London. The coordination of resources, p. 8.

²⁸ *Globe and Mail*, 26/10/1939, Empire statesmen meet to plan victory efforts.

²⁹ *The Star*, 21/10/1939, Col. Reitz in London. Talks on Dominion co-operation, p. 14.

het. Van die ander persone wat die vergadering bygewoon het, was Winston Churchill, sir John Simon (Britse Minister van Finansies), genl. Ironside, Anthony Eden, die hertog van Devonshire, lord Halifax en lord Chatfield.

Vir Reitz het dit gevoel asof hy 'n vergadering van 'n voorstedelike raad wat besig was om belasting te bespreek, bygewoon het. Besluite is geneem om groot lug- en seevlote te skep, massiewe militêre magte in die lewe te roep en duisende miljoene te spandeer sonder dat enigeen hulle stem verhef of opgewonde geraak het.³⁰ Hy kon nie glo dat daar al ooit vantevore vergaderings oor sulke onderwerpe gehou is met die uiterste kalmte en goeie gees van die vergaderings in 1939 nie.³¹ Reitz kon nie help om die teenwoordiges se stil, onverstoorte benadering te vergelyk met die stories wat genl. Smuts van die Italiaanse Oorlogskonferensie wat hy in 1918 bygewoon het, vertel het nie. Tydens dié konferensie het almal glo gepraat, geskree en beduie soos 'n klomp dwase.³²

Die meerderheid van die Oorlogskomitee se vergaderings het plaasgevind by nommer 10 Downingstraat, maar soms ook by die Oorlogskantoor, die Admiraliteit en in ander plekke. Alhoewel Reitz se aandag grootliks opgeneem is deur die vergaderings, het hy ook sy aandag aan sy ander take gegee, onder andere onderhandelinge vir die aankoop van wapens en ammunisie in beide Amerika en Brittanje. Hy het verder ook radiopraatjies gevoer, onderhoude met joernaliste toegestaan, bankette bygewoon, afsprake gehad met persone wat hom oor verskeie sake wou spreek en het skeepswerwe, wapenfabrieke, arsenele en opleidingskampe besoek. Hy moes ook groot hoeveelhede pos beantwoord. Gedurende die naweke kon hy darem blaaskans kry en sodoende het hy tyd by die hertog van Devonshire en sy familie by hulle Chatsworth landgoed en by adml. Tottenham en sy vrou op die Wight-eiland gespandeer. Hy het ook na Cambridge, Windsorkasteel en Marlborough gegaan. Hy en ou vriende het mekaar oor en weer besoek.

---

³⁰ D. Reitz, *No outspan*, p. 248.

³¹ *Globe and Mail*, 18/11/1939, Holds Maginot Line can stop army of 10,000,000 Germans.

³² D. Reitz, *No outspan*, pp. 248-250.

Vir hom was sy besoek aan Londen, ten spyte van die harde werk, 'n boeiende ervaring.³³

Met een van sy radiopraatjies het Reitz Suid-Afrika se rol in die oorlog openhartig bespreek. Volgens hom het Suid-Afrika ten volle besef dat as die Duitsers sou slaag, die Unie die eerste sou wees wat ondergaan. Hulle vryheid en status as 'n vrye volk sou niks werd wees as Hitler die oorlog wen nie. Hy het verder gegaan deur Suid-Afrika se verlede met dié van Brittanje, Australië en Nieu-Seeland te vergelyk. Hierdie drie lande het homogene gemeenskappe gehad terwyl Suid-Afrika ten opsigte van witmense ongeveer 60% Afrikaanssprekendes gehad het waarvan baie teen Brittanje in die twee vryheidsoorloë geveg het. "Maar nadat Engeland ons in die oorlog verslaan het, het hy ons behandel met 'n edelmoedigheid wat in die geskiedenis nie bekend was nie, en hy het ons selfs groter vryheid gegee as wat ons in ons eie voormalige republieke gehad het." Teen die uitbreek van die oorlog was hulle 'n vrywillige vennoot van die Britse Statebond. Aan die begin van die oorlog was daar meningsverskille oor deelname aan die oorlog, maar die posisie was besig om te verbeter en baie Afrikaners was nie meer ten gunste van neutraliteit nie. Hy kon nie sê wat Suid-Afrika se bydrae in die oorlog sou wees nie, maar wel dat hulle onderneem het om die Britse vlootbasis in Simonstad met al die bronne tot hulle beskikking te beskerm. Hulle sou Suid-Afrika, asook ander gebiede in Afrika wat aan die Britse Statebond behoort, teen alle aanvallers verdedig. Volgens hom was alle Nazi-agitators in die Unie geïnterneer. Ter afsluiting het hy die versekering gegee dat Suid-Afrikaners vir vryheid sou veg saam met almal wat wou vry wees.³⁴

Op 4 November het die afgevaardigdes die geleentheid gekry om Brittanje se lugverdedigingstelsel te ondersoek toe hulle die beheerkamer van die Britse lugstelsel gewys is. Die stelsel is gebruik om aan vegvliegtuie opdrag te gee om op te styg wanneer tyding van lugaanvalle verkry is. Die stelsel het ook kontak met loodse toegelaat wat deur middel van radio's van die hoeveelheid

---

³³ D. Reitz, *No outspan*, pp. 248-250.

³⁴ *Die Burger*, 26/10/1939, Unie se rol in oorlog. Kol. Reitz oor ons rol. Verdediging van Afrika. Britse publiek ingelig, p. 1.

en spoed van die aanvallers ingelig kon word.³⁵ Dit was inderdaad verstommende tegnologie in vergeleke met wat in Suid-Afrika beskikbaar was.

Op 9 November het Anthony Eden, Casey, Crerar, Frazer, Kahn, Reitz en verskeie militêre attachés 'n besoek in Frankryk gaan aflê. Hulle het vanaf Newhaven na Dieppe vertrek en is daarvandaan na Parys. By Vincennes, die hoofkwartier van die Franse magte, is hulle deur genl. Gamelin, die Franse bevelvoerder, onthaal. Van daar is hulle deur die Franse landskap tot by Monte de Welshe om die Maginotlinie te besoek. By Mont de Welshe is Reitz en Anthony Eden erelede van die garnisoen daar gemaak.³⁶

Hulle besoek aan die front het in enkeldiep modderpoele en aanhoudende reën plaasgevind. Dit het hulle egter nie verhoed om in blokhuse en 'n geskutkuil te klim en langs die loop van 'n houwtser af te loer nie. Hulle kon waarneem hoe infanteriste loopgrawe graawe en hoe kilometers van die landskap in 'n moderne veldverdedigingslinie deur die Britse leër omskep word.³⁷

Die selfvertroue wat Reitz aan die front in Frankryk gesien het, het hom beïndruk en hy het die opinie uitgespreek, soos berig in die *Globe and Mail*, dat nie eers 10 000 000 Duitsers deur die Maginotlinie of die Britse front sou kon breek nie. Al uitweg wat dit aan Hitler gelaat het, was om 'n guerrillaoorlog te voer en hy het geen twyfel oor die uitkoms daarvan gehad nie. Dit het hom ook gemotiveer om na Suid-Afrika terug te keer met die doel om aan Suid-Afrika se pogings deel te neem om hulle militêre mag op te bou.³⁸

---

³⁵ *Hamilton Spectator*, 04/11/1939, Canadian views defence system. Hon T.A. Crerar given chance to see secrets.

³⁶ D. Reitz, *No outspan*, pp. 250-255.

³⁷ *Hamilton Spectator*, 13/11/1939, E. Johnson, Make tour of forward area where troops face Germans. Gum boots are feature of dress in trip through mud. See field defences.

³⁸ *Globe and Mail*, 18/11/1939, Holds Maginot Line can stop army of 10,000,000 Germans.

Hierdie uitspraak van Reitz strook egter nie met wat hy in *No outspan* geskryf het nie. Daarvolgens het hy en Casey met hulle terugkoms in Londen onmiddellik versoek om die Eerste Minister te spreek, aangesien hulle ongelukkig was met wat hulle in Frankryk gesien het. Dit was egter makliker gesê as gedaan, aangesien die militêre gedeelte van die Britse kabinet gepoog het om te verhoed dat hulle by Chamberlain uitkom. Daar was glo sprake van “interfering colonials”, maar Reitz-hulle het deurgedruk en is op die ou end na 10 Downingstraat ontbied. Tydens die vergadering het Reitz en Casey aan Chamberlain gesê dat die Gortlinie onvoldoende was en dat die Duitsers maklik daardeur sou kon breek. Ten spyte van hulle argumente het Chamberlain hulle advies geïgnoreer en, volgens Reitz, het hulle voorspellings later waar geword.³⁹

In September 1942 het Reitz die teenstrydigheid van sy woorde opgeklar nadat die opposisie hom begin spot het dat hy gesê het dat die Maginotlinie ondeurdringbaar is. Hy het by sy standpunt gehou dat die Maginotlinie ondeurdringbaar was, maar het bygevoeg dat die res van die Franse en Britse Linie anderkant die Maginotvesting anders daar uitgesien het. Dit het die Duitsers toegelaat om ‘n omsingelingsbeweging in die weste, aan die einde van die linie, uit te voer. Die Maginotlinie self is daagliks deur middel van betonsterkpunte versterk, maar aan die verdediging van die res van die linie is nie veel gedoen nie. Volgens Reitz het hy aan die begin van die onderhoud met Chamberlain gesê dat die Duitsers soos ‘n dosis kasterolie deur die Franse en Britse linies sou trek. Alhoewel Chamberlain hulle geen definitiewe antwoord gegee het nie, is hulle reg bewys.⁴⁰

Die teenstrydigheid kan waarskynlik ook daardeur verklaar word dat Reitz nie na die Maginotlinie verwys het nie, maar wel na die Gortlinie. Laasgenoemde was op die grens tussen België en Frankryk geleë en het in ‘n noordwestelike rigting vanaf Maude in die suide to by Menin in die noorde en daarvandaan

---

³⁹ D. Reitz, *No outspan*, pp. 255-256.

⁴⁰ *Die Suidstem*, 09/09/1942, Nog geen besluit oor algemene verkiesing aanstaande jaar. Kol. Reitz oor sy voorspelling insake Maginot-linie, p. 3.

suidwaarts na Armentieres gestrek.⁴¹ Die Maginotlinie was 'n linie van sementversterkings, tenkhindernisse, masjiengeweerputte en ander verdedigingsmeganismes wat Frankryk op sy grens met Duitsland en Italië opgerig het. Die linie het vanaf Switzerland tot by Luxemburg gestrek.⁴²

Na afloop van 'n besoek aan Ierland,⁴³ 'n verdere reeks oorlogsvergaderings, onderhoude met Winston Churchill, genl. Carr, Leslie Hore-Belisha (die Britse Minister van Oorlog) en andere, uitsendings vanaf die Britse Uitsaaikorporasie (BBC) en 'n ete saam met die koning en koningin in Buckinghampaleis,⁴⁴ het Reitz teen ongeveer Desember 1939 via Portugal na Suid-Afrika teruggekeer.⁴⁵

Volgens Sidney Waterson, Suid-Afrikaanse Hoë Kommissaris in Londen, was Reitz se deelname aan die Dominiumkongres 'n groot sukses. Hy het die kollig by die ander dominium ministers gesteel en het die moeilike Suid-Afrikaanse saak baie effektief gestel.⁴⁶ Smuts was dit met hierdie stelling eens. Hy het dit aan Reitz se agtergrond en persoonlike gawes toegeskryf. Hy het Reitz as van onskatbare waarde beskou, maar was bekommerd oor sy gesondheid en het gewens dat dit beter was. Volgens Smuts sou Reitz, indien hy gesond was en as gevolg van sy populariteit in Suid-Afrika, 'n moontlike opvolger vir hom kon wees.⁴⁷

Intussen het die oorlog interne verdeeldheid in Suid-Afrika veroorsaak. In Desember 1939 het Reitz die stelling gemaak dat Suid-Afrika honderd persent anti-Duits en sowat sewentig persent pro-Brits is. Volgens hom was hulle verbondenheid aan Brittanje eerder prakties as sentimenteel. Hulle het besef dat hulle nie die stryd teen ander moondhede sou kon volhou as hulle

---

⁴¹ <http://www.armchairgeneral.com/forums/showthread.php?t=60596>, *Gortline*, 30/05/2008.

⁴² <http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/2WWmaginot.htm>, *Maginotline*, 30/05/2008.

⁴³ D. Reitz, *No outspan*, pp. 256-260.

⁴⁴ *Ibid.*, p. 260.

⁴⁵ *Ibid.*, pp. 260-274.

⁴⁶ SAB, A1, Smuts-versameling, vol. 246, privaat briewe 1939 (S-W), nos. 1-290 (277), 23/11/1939, S. Waterson – J.C. Smuts, pp. 3-4.

⁴⁷ SAB, A1, Smuts-versameling, vol. 246, privaat briewe 1939 (S-W), nos. 1-290 (235), 16/12/1939, J.C. Smuts - M.C. en A.B. Gillett, p. 1067.

op hulle eie was nie. Sy rede waarom Suid-Afrika nie 'n mag na Europa gestuur het nie, was dat hulle verwag het dat hulle in Afrika sou moes veg. Alhoewel hulle nie seker was of dit wel sou gebeur nie, was hulle besig om verskeie divisies troepe en lugeskaders op die been te bring. Volgens hom was dit 'n goeie poging vir so 'n klein land.⁴⁸ By 'n latere geleentheid het hy ook gemeld dat mannekrag nie aanvanklik van Suid-Afrika verlang is nie. Die duisende Suid-Afrikaners wat bereid was om te veg, sou daarom eerder in Suid-Afrika aangewend word om daar waardevolle werk te verrig. Hulle moes hulpbronne vir Brittanje se gebruik bewaak, die belangrike Britse seeroete om die Kaap beskerm en 'n oog oor Brittanje se ander belange in Afrika hou. Suid-Afrika sou sy militêre magte inspan om enige noodgeval wat in Afrika kon opduik, te verhoed. Hulle het spesiale lugskole vir loodse geskep en het onderneem om enige bedreigde Britse kolonies in Afrika by te staan.⁴⁹

Ten spyte daarvan dat die regering voortgegaan het met sy voorbereidings vir die oorlog, kon die neutraliteitskwessie nie in die Volksraad tot ruste gelê word nie. Op 1 April 1940 is 'n debat oor die Oorlogsmaatreëls-wetsontwerp in die Volksraad gevoer en dinge het redelik warm geraak. Beskuldigings is oor en weer geslinger. Nodeloos om te sê was Reitz, sonder om opgesmukke of akademiese taal te gebruik, in die middel van hierdie argumente. Hy het die opposisie daarvan beskuldig dat hulle verdeelde lojaliteite het en met een voet in Suid-Afrika en die ander in Duitsland staan. Hy kon egter nie sy opmerkings motiveer nie en het kommentaar daarop ontwykend geantwoord. Hy het aan Oswald Pirow gesê dat dit nie alleen is wat Pirow gesê het nie, maar wat hy gedoen het. Toe Pirow vra wat hy gedoen het, het Reitz gesê dit is nie wat hy gedoen het nie, maar wat hy nie gedoen het nie. Hy het verder ook gesê dat Suid-Afrika oorlog verklaar het omdat, indien Hitler die oorlog sou wen, Suid-Afrika in sy "grootjie" sou wees. Indien Hitler wêrelddominansie sou verkry sou hy na Suid-Afrika kom en eenvoudig die land oorneem. Hitler sou sê: "Julle was te vrot om te veg vir julle eie land; julle is dus te vrot om 'n

---

⁴⁸ *Hamilton Spectator*, 19/12/1939, South Africa 100 percent against Nazis. Colonel Deneys Reitz, of Boer War Days, speaks with authority. Anti-British Bloc.

⁴⁹ *Hamilton Spectator*, 23/12/1939, Britain looks to coming year with optimism. Tremendous resources of empire assured her in struggle. Supplies pour in.

nasie te wees en ek gaan julle eenvoudig oorneem as 'n Duitse kolonie.” Reitz het die N.P. daarvan beskuldig dat hulle stoepsitters was en dat hulle die land in die steek gelaat het. Hy het ook gesê dat die S.A.P. nie sulke lafaards soos die N.P. was nie en dat hulle sou veg. Die houding van die Nasionaliste het Reitz laat dink aan 'n Nasionalis wat op 'n openbare vergadering in Suidwes-Afrika gesê het: “Ons Nasionaliste gaan ons nie laat slaan soos meide nie, ons sal weghardloop soos manne”. Op 'n beskuldiging dat die S.A.P. vir 'n “Empire-blok” staan, het Reitz dit ontken. Volgens hom het hulle vir Suid-Afrika gestaan. Hy het verder ook gesê dat die lede van die Verenigde Party almal deur die Malaniete ingesluk is en dat die hele lot Vrystaters by die volgende verkiesing hulle setels sou verloor. Hy het gewonder hoeveel van die Hertzogiete weer na die parlement sou terugkeer.

Hierop is hy aangesê om hom nie soos 'n harlekyn te gedra nie. Ds. C.W.M. du Toit het hom soos volg oor Reitz uitgelaat: “Die agb. minister wat nou net gaan sit het, meen ek, is die Adjunk-Eerste Minister van Suid-Afrika. Wel, wat Suid-Afrika moet dink van 'n kabinet soos hy op die oomblik is, as daar so 'n ernstige kwessie soos hierdie oorlogsmaatreëls bespreek word en ons moet luister na hierdie paar grappe wat gemaak word deur die Adjunk-Eerste Minister van Suid-Afrika, kan ons ons byna nie voorstel nie. Die volk kan maar net tot een gevolgtrekking kom. Oor hierdie ernstige onderwerp het die agb. minister totaal niks gesê nie. Hy het 'n paar grappe probeer maak in verband met 'n baie ernstige saak, naamlik die kwessie van oorlog en vrede en verder het hy nie gekom nie.”⁵⁰

Die res van die opposisie het ook nie die saak daar gelaat nie. S.C. Quinlan, Volksraadslid van Germiston-Noord, het na Reitz verwys as die Rip van Winkel van die kabinet en dat hy daardie middag, 1 April 1940, wakker geskrik het van 'n politieke slaap wat baie lank geduur het. Quinlan het verder gesê dat Reitz na Engeland gegaan het om Suid-Afrika daar te gaan verteenwoordig en dat hy 'n hele klomp dinge gedoen het. Die enigste

---

⁵⁰ SAB, SRP1/3/70, Unie van Suid-Afrika, Debatte van die Volksraad, Vierde Sitting – Agste Parlement, 4 Maart tot 12 April 1940, deel 38, kol. 4088-4093.

voordeel wat Suid-Afrika egter uit Reitz se besoek aan die Westerse front getrek het, was dat hy 'n wilde takkie op die grond tussen die linies opgetel het wat hy in sy agterplaas wou gaan plant. Volgens Quinlan was die enigste vermaak wat die Britse troepe daar gehad het 'n man wat in 'n droom rondgestap het.⁵¹

Op 29 Augustus 1940 het genl. Hertzog voorgestel dat 'n mosie aangeneem moet word waarvolgens die Volksraad die feit betreur dat die regering bly volhard in sy oorlogsbeleid en sy diepe afkeuring uitspreek oor die wyse waarop die beleid uitgevoer word. 'n Besluit moes ook geneem word om stappe te neem om vrede met Duitsland en Italië te herstel.⁵² Dit was die derde keer wat Hertzog hierdie tipe van vredesvoorstel op die tafel geplaas het, maar dit is weer eens nie aanvaar nie. Reitz se deelname aan die debat was om aanvalle op homself te probeer afweer. Hy is daarvan beskuldig dat Frankryk se ondergang hom oor die oorlog laat twyfel het en dat hy as gevolg daarvan 'n pasifis geword het wat nie meer die regering ondersteun het nie. Sy verweer was egter dat die gebeure in Europa nie sy vasberadenheid verminder het nie, maar dit eerder versterk het. Hy was daarvan oortuig dat om die wêreld 'n plek te maak vir ordentlike volke om in te woon, Hitler en alles waarvoor hy gestaan het, tot 'n val gebring moes word. Die pad wat Suid-Afrika bewandel het, was volgens hom die regte pad. Indien daar ooit 'n oorlog was waarin Suid-Afrika vir sy vryheid geveg het, was dit die Tweede Wêreldoorlog. Die Nasionaliste se indiening van 'n vredesvoorstel was volgens hom gegrond op 'n oordeelsfout, aangesien hulle gedink het dat die Britte besig was om in duie te stort.⁵³ Saam met hulle vredespropaganda was daar volgens Reitz 'n oormaat sadistiese rasse-aanhitsing. "Hierdie jong manne wat ek netnou genoem het, het soos toordokters en dansende dervishers om die vure rondgespring in die aande en gepraat van 'ons volk', 'die Afrikanerdom' en so meer en volgens hulle fratse sou ons gedink het dat

---

⁵¹ SAB, SRP1/3/70, Unie van Suid-Afrika, Debatte van die Volksraad, Vierde Sitting – Agste Parlement, 4 Maart tot 12 April 1940, deel 38, kol. 4146-4148.

⁵² SAB, SRP1/3/74, Unie van Suid-Afrika, Debatte van die Volksraad, Vyfde Sitting – Agste Parlement, 24 Augustus tot 14 September 1940, deel 40, kol. 77.

⁵³ *Ibid.*, kol. 110-111.

hulle die enigste mense in Suid-Afrika is, die enigste Afrikaners in Suid-Afrika. Ek wil hulle vra, wanneer hulle praat van die tradisies van ons voorvaders en van die Voortrekkers, hoe hulle dan daardie uittreksels kan versoen met hulle bang en lafhartige gedrag in verband met hierdie oorlog. Laat my aan daardie agb. lede sê dat die weldenkende Afrikaner vandag siek, moeg en mislik word van die manier waarop ons ras en ons taal geprostitueer word met die doel om stemme te vang en die tyd breek aan wanneer die Hollandssprekende Suid-Afrikaner 'n einde sal maak aan dit alles. Ek is self 'n Suid-Afrikaner. ....Daardie here dink dat die definisie van 'n Afrikaner is 'n kêrel wie se stem hulle kan kry. Dit kom daar nie op aan of 'n persoon van Hollandssprekende afkoms sy hele leeftyd aan die diens van die Unie gewy het, of hy meer opbouende werk as hulle almal tesame verrig het nie – in hulle oë beteken dit alles niks nie, hy is geen Afrikaner solank as hulle nie sy stem kan kry nie. Ek is 'n Afrikaner. Ek het geen druppel Britse bloed in my nie. Daar is geen druppel Britse bloed in my are nie en ek het nog nooit die leerstelling gehuldig dat ras en taal voor die belange van die land kom nie. Ek stel die belange van my land eerste.” Oor die Britte sê Reitz dat hy teen hulle geveg het, maar dat hy daarna met niks anders as bewondering oor hulle kon praat nie. Die Britte het hulle regverdig behandel en hy admireer en respekteer hulle vir hulle moed en hulle liefde vir vryheid. Maar ondanks dit alles is hy nie 'n Engelsman nie. Volgens Reitz ly die indieners van die vredesvoorstel aan 'n minderwaardigheidskompleks. Hulle haat almal. Hulle haat hulle Hollandssprekende medeburgers in Suid-Afrika, hulle haat die Britte, die Jode, die Indiërs, die naturelle en al die kleurlinge.⁵⁴

Genl. Kemp se antwoord hierop was dat hulle geluister het na die beloftes van 'n kaalgeskeerde Vader Krismis en dat as hulle al ooit na iets rooi geluister het, was dit toe Reitz sy toespraak gelewer het. Hy het verwag dat Reitz aan hulle sou vertel wat hulle kanse was om die oorlog te wen en watter voordele deelname daaraan vir hulle sou bring. Dit het egter nie gebeur nie. Reitz het geskrik vir die republikeinse beweging – hy het daarvoor

---

⁵⁴ SAB, SRP1/3/74, Unie van Suid-Afrika, Debatte van die Volksraad, Vyfde Sitting – Agste Parlement, 24 Augustus tot 14 September 1940, deel 40, pp. 113-114.

weggehardloop. Volgens Kemp het Reitz so ver van die republiek weggehardloop waarvoor hy eenmaal self geveg het, dat hy nie eens meer sy eie taal praat nie. Hy praat nou die taal van die veroweraar. Hy het verder ook gesê dat Reitz en Smuts uit die land sou vlug na Kanada of elders indien die geallieerde magte die oorlog sou verloor.⁵⁵

Om oorlog te verklaar was een ding, om dit egter te veg, was iets totaal en al anders. Hertzog het reeds voor 1939 aangedui dat indien Brittanje weer by oorlog betrokke sou raak, Suid-Afrika neutraal sou staan. Die houding het veroorsaak dat Suid-Afrika met die uitbreek van die Tweede Wêreldoorlog totaal en al daarvoor onvoorbereid was. Die permanente mag, insluitende die Spesiale Diens Bataljon, het 2 032 lede gehad teenoor 'n diensstaat van 5 385. Van die 313 offisiere was slegs 'n handjievol opgeleide stafoffisiere. Die Burgermag was 14 631, 1 015 minder as wat hulle diensstaat verlang het. Die tekort aan opgeleide infanteriesoldate is deur genl. George E. Brink, adjunk hoof van staf, op meer as 39 000 geplaas. Teen die einde van September het genl. Len Beyers geskat dat slegs sowat 18 000 van die 122 000 kommandoede genoegsaam bewapen was om tot die stryd toe te tree. Slegs 84 opgeleide veldartillerie offisiere was beskikbaar en net 65 van die 71 veldkanonne en houwitsers wat nog in gebruik was, was by veldeenhede. Die res is gebruik vir kusbeskerming. Die ammunisie beskikbaar was ook skaars genoeg vir 'n normale dag se oefening.⁵⁶

Dit was egter nie die enigste probleme nie. Die Pantserdivisie het bestaan uit twee verouderde middelslag tenks en twee Crossley gepantserde voertuie wat in 1925 vanaf Brittanje ingevoer is. Vier Hurricane vegvliegtuie, een Blenheim vegvliegtuig, ses verouderde Fury vegvliegtuie, een enkelmasjien Fairey bomwerper, 18 dubbelmasjien Junker 86's en 63 verouderde Hartbees tweedekker ligte bomwerpers was al vliegtuie wat beskikbaar was. Die SA Geniekorps het bestaan uit 426 offisiere en manskappe en die Seinkorps was in drie Seinafdelings en nege Seinbrigades georganiseer, maar slegs 24 uit

---

⁵⁵ SAB, SRP1/3/74, Unie van Suid-Afrika, Debatte van die Volksraad, Vyfde Sitting – Agste Parlement, 24 Augustus tot 14 September 1940, deel 40, pp. 115-116.

⁵⁶ J. Mervis, *South Africa in World War II*, pp. 8–9.

50 draadlose radio's was beskikbaar.⁵⁷ Die Unie het ook oor geen noemenswaardige vlootvaartuie beskik nie. Die sterkte van die Suid-Afrikaanse vloot, wat hulle opleiding op die skepe van die Britse vloot gekry het, was sowat 800 man, insluitende 57 offisiere.⁵⁸ In die agt Aktiewe Burgermag veldambulansenhede van die Mediese korps was daar 89 offisiere en 1 141 ander range, maar die hoeveelheid ambulanse en toerusting was totaal en al onvoldoende vir wat hulle sou moes doen.⁵⁹

Die toestand was ook nie veel beter ten opsigte van voorrade en die betaling van salarisse nie. Teen November 1939 is die ou Diens-, Krygsbehoefte- en Administratiewe- en Klerikalekorpse ontbind en 'n nuwe Tegniesekorps en "Q" Dienskorps saamgestel. Met hulle oornome het laasgenoemde twee organisasies gevind dat die prosesse rondom die verskaffing van voorrade, hantering van insidente en die uitreiking van salarisse, in 'n toestand van wanorde was. Daar was tekorte aan toerusting en die mobiele veldmag het 100 000 stelde klere benodig.⁶⁰

Die taak om die Suid-Afrikaanse Weermag van nuuts af op te bou, is met groot ywer deur Smuts aangepak. Sy regterhande tydens die proses was genl. Pierre van Ryneveld, die hoof van die Generale Staf en dr. H.J. van der Bijl, wat aangestel is as Direkteur van Oorlogsvoorrade. Van Ryneveld was losweg verantwoordelik vir die opbou van die strydmag, terwyl Van der Bijl daaraan aandag gegee het om die land se ekonomie van 'n burgerlike na 'n militêre industrie te verander.⁶¹ Binne 'n week na Smuts se oornome as Minister van Verdediging het Van Ryneveld voorstelle vir die organisasie van die landmagte, die verdediging van die kus en die opbou van die lugmag, in sy hande geplaas.⁶²

---

⁵⁷ J. Mervis, *South Africa in World War II*, p. 9.

⁵⁸ H.J. Martin, en N.D. Orpen, *South Africa at war: Military and industrial organisation and operations in connection with the conduct of the war 1939-1945*, *South African forces World War II*, vol. VII, pp. 29-30.

⁵⁹ J. Mervis, *South Africa in World War II*, p. 9.

⁶⁰ *Ibid.*, p. 9.

⁶¹ M.H. van Meurs, *J.C. Smuts: Staatsman, holist, generaal*, p. 343.

⁶² H.J. Martin, en N.D. Orpen, *South Africa at war*, p. 34.

Anders as tydens die Eerste Wêreldoorlog sou Suid-Afrika tydens die Tweede Wêreldoorlog nie net soldate kon voorsien terwyl sy bondgenote die toerusting verskaf nie. Van der Bijl moes gevolglik gesentraliseerde beheer neem oor die metodes om oorlogsvoorrade te vervaardig en te verkry. Wat nie plaaslik vervaardig kon word nie, moes ingevoer word.⁶³

Ter ondersteuning en in lig van die geweldige uitbreiding van die Departement van Verdediging,⁶⁴ het Smuts op 31 Julie 1940 aan Reitz, F.C. Sturrock en brig.-genl. J.J. Collyer opdrag gegee om 'n permanente komitee, die Verdedigingsadviserendekomitee, te stig. Smuts het besef dat die groei van dié departement ongebalanseerd was en dat 'n sekere mate van herorganisering nodig was om dit meer effektief te laat funksioneer. Hy het voorsien dat sekere funksies en verantwoordelikhede hersien moes word, dat duplisering en oorvleueling uitgesny moes word en dat 'n proses daargestel moes word wat die verskillende onderafdelings makliker sou laat saamwerk. Hy het verder opdrag gegee dat dit nie nodig was om te veel besonderhede aan die afdelingshoofde te gee nie en dat die besigheids- en administratiewe funksies nie moes inmeng met die sentrale funksie van die oorlogsdepartement, naamlik die beplanning en voorbereiding vir oorlog, nie. Alhoewel hulle nie moes poog om 'n ideale skema daar te stel nie, het Smuts voorsien dat sekere veranderinge gemaak kon word en die komitee moes hom ten opsigte hiervan adviseer.⁶⁵

In lyn met hulle opdrag het die Verdedigingsadviserendekomitee nie net direk by die Weermag en sy opbou betrokke geraak nie,⁶⁶ maar hulle het ook vergaderings gehou met verskeie privaatinstansies soos die Federated Chamber of Industries of South Africa en die Transvaal Chamber of Industries en General Motors Limited. In eersgenoemde geval het die Federated Chamber of Industries of South Africa en die Transvaal Chamber of Industries

---

⁶³ S.L. Barnard en A.H. Marais, *Die Verenigde Party: Die groot eksperiment*, p. 52.

⁶⁴ H.J. Martin, en N.D. Orpen, *South Africa at war*, p. 68.

⁶⁵ WITS, A1297, SA Union Ministry of Defence, Letter re reorganization of Department of Defence, 21/07/1940.

⁶⁶ WITS, A1297, SA Union Ministry of Defence, Paper submitted to Minister on progress of the South African army before the last session of Parliament, 30/09/1940.

gekla dat die Direkoraat van Oorlogsvoorrade hulle nie amptelik erken het nie en het hulle versoek dat die Verdedigingsadviserendekomitee die posisie moet regstel.⁶⁷ In die geval van General Motors Limited wou die organisasie hulle posisie in die verskaffing van gemeganiseerde voertuie aan die Weermag bespreek.⁶⁸

Op aanbeveling van Reitz en dr. Van der Bijl is 'n Oorlogskomitee gestig met as doel nouer samewerking tussen die Departement van Verdediging en die departement verantwoordelik vir oorlogsvoorrade. Die komitee moes ook die misverstande en vertraging in die werksaamhede van die "oorlogsmasjien" probeer uitskakel.⁶⁹ Hierdie komitee het die Oorlogsvoorradekomitee vervang. Smuts was die voorsitter daarvan en Reitz, J.H. Hofmeyr (die Minister van Finansies), F.C. Sturrock (die voorsitter van die Verdedigingsadviserendekomitee), die Direkteur-Generaal van Oorlogsvoorrade en sy adjunk, die hoof van die Generale Staf, die Sekretaris van Verdediging en enige ander persone wat as lede van die komitee benoem kon word. Die komitee moes 'n ondersoek loods na alle verdedigings- en oorlogsvoorrade probleme en funksioneer as hoogste gesag vir beleidsbesluite en oorlogsuitgawes. Die daarstelling van die komitee het die langtermyn voorbereiding vir intensiewe produksie baie makliker gemaak.⁷⁰

Reitz het homself, as gevolg van sy betrokkenheid by bogenoemde komitees, as 'n "...sort of junior War Lord..." beskou.⁷¹ In dié hoedanigheid het hy 'n paar keer vertroulike sendings na die Portugese Goewerneur-generaal in Mosambiek, asook op inspeksies van die Unie se verdedigingswerke in Ovamboland, die Okavango, Suidwes-Afrika en selfs besoeke van militêre

---

⁶⁷ WITS, A1297, SA Union Ministry of Defence, Notes of meeting which the Defence Advisory Committee had with representatives of the Federated Chamber of Industries of South Africa and the Transvaal Chamber of Industries in the Railway Board room, Union Building, Pretoria, 13/08/1940.

⁶⁸ WITS, A1297, SA Union Ministry of Defence, Notes of meeting which the Defence Advisory Committee had with representatives of General Motors Limited, Port Elizabeth, in the Railway Board room, Union Building, Pretoria, 14/08/1940.

⁶⁹ WITS, A1297, SA Union Ministry of Defence, Minutes of committee meeting no. 1 held in the Railway Board Room, Union Buildings, 26/11/1940.

⁷⁰ WITS, A1297, SA Union Ministry of Defence, D.G.W.S. Circular no. 9, 03/12/1940.

⁷¹ D. Reitz, *No outspan*, p. 277.

kampe in Rhodesië, onderneem. Hy het ook waargeneem as Eerste Minister in die tye wat genl. Smuts sy troepe in Egipte en Libië gaan besoek het,⁷² soos op 28 Februarie⁷³ en 10 Augustus 1941.⁷⁴ Op 7 Mei 1941 het hy, terwyl hy as Adjunk Eerste Minister waargeneem het, Lenz in verband met veiligheidsmaatreëls geïnspekteer.⁷⁵ Op 'n soortgelyke wyse het hy op 8 Junie 1942 'n informele besoek aan Eshowe gebring waar hy die troepe geïnspekteer het.⁷⁶

Die gevolge van bogenoemde maatreëls was merkwaardig. Suid-Afrika, wat oor geen gediversifiseerde industrieë beskik het nie, het daarin geslaag om in die materiële behoeftes van sy oorlogspoging te voorsien. Dit het begin met slegs twee waardevolle bates, naamlik die hoogs ontwikkelde ingenieursindustrie, wat ontstaan het uit 'n behoefte van die diamant- en goudmyne en die Pretoria Yster en Staal Werke, wat in 1935 gestig is. Van der Bijl het die samewerking van nyweraars en die hulp van bevoegde tegniese deskundiges ingeroep. Die Suid-Afrikaanse industrie is met soveel doeltreffendheid gemobiliseer dat die Unie teen 1940 'n punt bereik het waar hulle nie net in krygsraad vir hulle eie behoeftes kon voorsien nie, maar dat hulle oorskotte beskikbaar gehad het vir die Imperiale magte in Afrika. Suid-Afrikaanse fabriekes het kanonne, mortiere, patroondoppe, ploffstof, bomme, geweerammunisie, granate, militêre voertuie, insluitende pantservoertuie, asook uniforms, stewels, komberse en ander toerusting, vervaardig. Die Unie het ook 'n verskeidenheid voedselsoorte aan die Britse magte in Afrika verskaf. Die verstommendste van dit alles was dat die industriële gedeelte van die oorlog deur kapitaliste en arbeid ondersteun is. Die vakbonde het selfs ingestem dat daar geen stakings en migrasie van arbeiders gedurende

---

⁷² D. Reitz, *No outspan*, pp. 277-279.

⁷³ SAB, URU, 1936, 496-559, Minuut nr. 497, Aanstelling van Deneys Reitz as waarnemende Eerste Minister en Minister van Buitelandse Sake en van Verdediging, 01/03/1941.

⁷⁴ SAB, URU, 1975, 2357, Appointment of colonel the hon. Deneys Reitz, Minister of Native Affairs to act as Prime Minister and Minister of External Affairs and of Defence, during the absence of general the right honourable J.C.Smuts, 1941.

⁷⁵ SANW Dokumentasiediens, AG(3), 154/127, W/SM/15, Lenz Magazine. Report by A.I.D.S.N. of inspection at Lenz 7 May 1941, 08/05/1941.

⁷⁶ SANW Dokumentasiediens, AG(3), 154/210/8, Ceremonial. Visit of Senior Officers to Training Centres. Informal visit to Eshowe by colonel Deneys Reitz, 04/06/1942.

die oorlog sou wees nie. Die uitsette van die goudbedryf aan die Rand was boonop 'n belangrike faktor om die Statebond se oorlogspoging te ondersteun.⁷⁷

Die produksie wat bereik is, was merkwaardig. Ongeveer 6 000 pantserwaens, 11 000 3-duim mortierbomme, vyf miljoen handgranate, 12 miljoen rondes ammunisie, meer as 500 000 landmyne, asook staalhelms, brûe, staaldraad, elektriese motors en opwektoestelle, pompe, vliegtuig- en voertuigbande, rubberpype, elektriese kables, elektrodes, chemikalieë, ensovoorts, is vervaardig.⁷⁸ In die klerebedryf was die produksie net so hoog. Meer as 'n 100 fabriek het militêre klere vervaardig; die tekstiel bedryf het 300 verskillende oorlogsartikels verskaf, insluitende vyf miljoen weermagskomberse, 5.75 miljoen hemde; 3.4 miljoen kortbroeke; drie miljoen langbroeke; 12.5 miljoen stewels, ensomeer.⁷⁹

Die spoed en effektiwiteit van werwing, opleiding en organisering kan aan die volgende geoordeel word. Die Eerste Suid-Afrikaanse Infanterie Brigade het op 16 Julie 1940 na Oos-Afrika vertrek. Hoofkwartier Een Suid-Afrikaanse Divisie onder genl.-maj. George E. Brink het in November 1940 vertrek. Hoofkwartier Twee Suid-Afrikaanse Divisie, onder genl.-maj. I.P. de Villiers, is in Oktober 1940 gestig. Hoofkwartier Drie Suid-Afrikaanse Divisie, onder genl.-maj. Manie Maritz, het die oorblywende magte in Suid-Afrika beheer. Suid-Afrika se werwing is gedoen deur vir vrywilligers te vra en teen die einde van die oorlog het nie minder as 400 000 Suid-Afrikaners vrywillig aangesluit.⁸⁰

Strydig met sy vroeëre uitsprake het Reitz in Februarie 1943 geskat dat ongeveer die helfte van die Unie se Afrikaners nog steeds afsydig teenoor Suid-Afrika se oorlogspoging gestaan het. Hy het egter bygevoeg dat ongeveer 40% van die weermag uit Afrikaners bestaan het en dat al die Unie

---

⁷⁷ *Globe and Mail*, 30/11/1940, J.A. Stevenson, Smuts gives good lead to South Africa.

⁷⁸ J. Keene, *South Africa in World War II: A pictorial history*, p. 40.

⁷⁹ J. Mervis, *South Africa in World War II*, p. 14.

⁸⁰ *Ibid.*, p. 14.

se vegtendes vrywilligers was. Daar was steeds ekstremiste wat alle bande met die Statebond sou wou verbreek, maar die strategiese beeld het dit aan almal duidelik gemaak wat die voordeel daaraan was om met die Britse familie van nasies geassosieer te wees. Vyf en twintig jaar vantevore sou lugaanvalle op Kaapstad, Johannesburg en Pretoria ondenkbaar gewees het, maar Suid-Afrikaners het besef wat moontlik kon gebeur indien Japan Madagaskar oorneem. Die vraagstuk van die seeroete rondom die Kaap het ook van belang geword vir die Imperiale oorlogspoging. Duitse duikbote het die westelike kant van die Suidwes-Afrikaanse kus met groot sukses bevaar en aangesien die Unie met die uitbreek van die oorlog geen vloot van sy eie gehad het nie, sou hulle hulpeloos gewees het as dit nie vir die hulp van die Britse vloot was nie. Suid-Afrika het die verdediging op land van Simonstad, die Britse vlootstasie naby Kaapstad, asook sekere ander kusverdedigingsaksies onderneem. Suid-Afrika het 'n vloot van mynveër patrolliebote daargestel, hulle eie bemanning betrek en opgelei. Flottieljes van 75 tonners, wat almal in Suid-Afrika gebou is, sou beskikbaar gestel word om te help soek na duikbote.⁸¹

Reitz se direkte betrokkenheid by die Suid-Afrikaanse oorlogspoging het tot 'n einde gekom toe hy in 1943 as Suid-Afrikaanse Hoë Kommissaris na Londen gestuur is. Hy het egter 'n positiewe aandeel tot Suid-Afrika se oorlogspoging gelewer en het gehelp om 'n goed geoliede militêre masjien daar te stel.

9.2 *Minister van Naturellesake*

Benewens sy betrokkenheid by die Suid-Afrikaanse oorlogspoging, moes Reitz boonop ook nog sy werksaamhede as Minister van Naturellesake uitvoer. Hy het in 1939 die Departement van Naturellesake oorgeneem, 'n departement wat ten doel gehad het algemene toesig oor alle sake betreffende die welsyn en belange van die swart mense van die Unie. Dit was verantwoordelik vir die administrasie van die swart gebiede in die Transkei,

---

⁸¹ *Globe and Mail*, 03/03/1943, M. Bracker, Authorize troop use overseas.

Zoeloeland en elders, met inbegrip van die sogenaamde Naturellesake en die bestuur van en beheer oor plaaslike en algemene sogenaamde Naturellesake. Die departement het ook as funksie gehad die opleiding van swart landboustudente en beheer en toesig oor landbouwerk. Die departement moes ook omsien na die bestuur van en toesig oor die werwing van swart arbeid, veral vir die myne. Ander pligte het ingesluit beheer oor swartes in stedelike gebiede, swart belasting, die passtelsel, administrasie van die Naturellesake en -grondwet van 1936 en van die Naturelle-Verteenwoordigingswet van 1936.⁸²

Reitz se werksaamhede in die Departement van Naturellesake asook sy uitsprake oor swartes vanaf 1939 tot 1943 moet gesien word teen die agtergrond van Suid-Afrika se rassebeleid van segregasie wat reeds sedert 1910 stelselmatig in plek gestel is. Segregasie het nie net die skeiding van rasse beteken nie maar ook die oorheersing van 'n swart meerderheid deur 'n wit minderheid. Dit was 'n beginsel wat reeds met Uniewording in die Suid-Afrikaanse grondwet ingeskryf is.⁸³

Dié stelsel van rassese segregasie is deur die jare met 'n verskeidenheid van wette op die meerderheid van die Suid-Afrikaanse bevolking afgedwing, onder meer die Naturelle Grondwet van 1913, die Naturelle Stadsgebiedewet van 1923, die Naturelle administrasiewet van 1927 en die Wysigingswet op Oproerige Byeenkomste van 1930.⁸⁴ Na die stigting van die Verenigde Party in 1934 is 'n verdere twee wetsontwerpe in die parlement voorgelê, naamlik die Naturelle verteenwoordigingswetsontwerp en die Naturelletrust en Grondwetsontwerp. Hierdie twee wette het, saam met die Naturellewet (Stadsgebiede), die hoekstene van segregasie en die V.P. se rassebeleid gevorm.⁸⁵

---

⁸² SAB, S.P. 140, Offisiële jaarboek van die Unie en van Basoetoeland, Betsjoeanaland-protectoraat en Swaziland, no. 22, 1941, p. 64.

⁸³ F.A. Mouton, Die politieke loopbaan van Margaret Ballinger (Ongepubliseerde D.Phil-proefskrif, UP, 1990), p. 25.

⁸⁴ *Ibid.*, pp. 27, 28 en 29.

⁸⁵ *Ibid.*, pp. 31-33.

Reitz se optrede en uitsprake in die tyd wat hy Minister van Naturellesake was, dui daarop dat hy heelwat gemengde gevoelens oor swartes en hulle rol in die Suid-Afrikaanse samelewing gehad het. Aan die een kant was hy simpatiek met die behandeling wat hulle ontvang het, terwyl hy aan die ander kant steeds 'n uiters paternalistiese houding teenoor hulle ingeneem het. 'n Mate van besef dat die wit gedeelte veel kleiner as die swart gedeelte van die bevolking was en waarskynlik nie veel sou kon doen as die swartes in opstand kom nie, het hierdie gemengde gevoelens van hom nog verder gekompliseer.

Reeds tydens die derde sitting van die sewende parlement wat van 11 Januarie tot 4 Mei 1935 geduur het, het Reitz in 'n debat oor die Verdere Vrystelling en Verkryging van Naturellegrondwetsontwerp, baie simpatie met swartmense betoon. Tydens die debat het hy dr. N.J. van der Merwe daarvan beskuldig dat hy swartes niks gegun het nie. As voorbeeld het hy onderhandelinge met swartmense oor verkryging van grond vir die Vaal-Hartsskema waarby hy betrokke was, gebruik. Tydens die onderhandelinge het hulle, volgens Reitz, die swartes baie goed behandel - daar is vir die swartes ander grond asook besproeiing gegee. Sy vraag was of dit verkeerd was om swartes billik te behandel. Hy het verder gegaan deur te sê dat dit selde in die geskiedenis gebeur het dat swartes regverdig behandel is en as dit tydens dié onderhandelinge gebeur het, dan strek dit die witman tot eer. Van der Merwe het egter nie met Reitz se standpunt saamgestem nie. Hy was nie daarteen gekant dat swartes by besproeiingskemas ingesluit word nie, maar wel teen die manier hoe dit gedoen is, asook die kostes daarvan.⁸⁶

Volgens Reitz het die Departement van Naturellesake alles in hulle vermoë gedoen om die stamtradisies van swartes te bewaar. Hulle het die hoofmanne in hulle werk ondersteun en gepoog om hulle invloed te versterk, maar hulle moes realisties wees, die swartes was besig om al hoe meer van hulle stamverband los te raak, veral in die dorpe en stede. Daar was duisende

---

⁸⁶ SAB, SRP1/3/49, Unie van Suid-Afrika, Debatte van die Volksraad, Derde Sitting – Sewende Parlement, 11 Januarie tot 4 Mei 1935, deel 25 (18 Maart tot 4 Mei 1935), kol. 5098-5102.

swartes in die dorpe wat geen stamverband gehad het nie. Volgens hom het hy dit betreur en alles in sy vermoë gedoen om dit te stop, maar die feit was dat dit besig was om te verswak en te verdwyn.⁸⁷

In 'n artikel wat 'n opsomming gee van gebeure in die parlement in hierdie tyd, skryf Margaret Ballinger dat Reitz in antwoord van 'n vraag deur G.K. Hemming oor die hoeveelheid arrestasies en skuldigbevindings vir oortredings van paswette, die opinie uitgespreek het dat die antwoorde op bogenoemde vrae 'n ontstellende aanklag teen die wit beskawing was.⁸⁸ Tussen 1939 en 1941 is daar na raming een miljoen mense gearrester en 373 790 is skuldig bevinding vir paswet verwante oortredings.⁸⁹ Reitz wou egter die situasie verander. Hy het aangekondig dat hy die Minister van Justisie sou versoek om opdragte aan die polisie uit te vaardig waarvolgens geen swartes gearrester mag word as daar nie aanvaarbare gronde was om te vermoed dat hulle 'n misdaad gepleeg het nie. Hy was ook van plan om die saak met die Eerste Minister op te neem om te sien of die paswette nie in geheel geskrap kon word nie, aangesien hy van niks anders geweet het wat slegte rasseverhoudinge so aanmoedig as die paswette nie. Ballinger het gehoop dat Reitz suksesvol sou wees, aangesien die afskaffing van die paswette 'n uiters positiewe bydrae tot die saak van swart vryheid sou wees.⁹⁰

Tydens dieselfde debat op 22 April 1940 waarna Ballinger verwys het, het Reitz die paswetstelsel as 'n vernederende stelsel beskryf. Een van die skemas wat sy departement volgens hom besig was om te ondersoek, was om aan swartes identiteitsdokumente wat hulle by hulle kon hou in plaas van die passe, te gee. Hy was van mening dat dit 'n goeie ding sou wees wat hulle ernstig moes oorweeg, ongeag wat die Transvaalse wit bevolking

---

⁸⁷ SAB, SRP1/3/81, Unie van Suid-Afrika, Debatte van die Volksraad, Sixth Session – Eight Parliament, 12th January to 18th April 1942, vol. 44, kol. 3977.

⁸⁸ WITS, A410, B1, Ballinger M., Lectures, reports, articles and notes.

⁸⁹ P. Lewsen (red.), *Voices of protest: From segregation to apartheid 1938-1948*, p. 41.

⁹⁰ WITS, A410, B1, Ballinger M., Lectures, reports, articles and notes.

daarvan sou sê.⁹¹ Die gevolg van sy optrede was dat die toepassing van die paswette in 'n mate verslap is,⁹² maar dit het nie lank gehou nie. Teen die einde van 1943, na Reitz se vertrek as Hoë Kommissaris na Londen, is die paswette weer streng toegepas.⁹³

Ten spyte van, vir sy tyd, liberale stellings soos hierbo, was Reitz tydgebonde en het hy ook stellings gemaak wat gewys het dat hy wel 'n produk van sy samelewing en omstandighede was. In 'n toespraak in 1944 in die Guildhall in Londen het hy die volgende gesê: "I am not an anthropologist and therefore not qualified to say whether our native tribes will ever be able to evolve up to European standards. Indeed the balance of scientific evidence appears to lean to the contrary opinion." Hierdie stelling is in groot mate 'n teenstelling van wat hy gedoen het terwyl hy Minister van Naturellesake was, naamlik om te help om geleenthede te skep vir opleiding en opvoeding vir swartes.⁹⁴

Sy onsensitiwiteit het voortgeduur. Tydens 'n Volksraadsdebat op 3 April 1941 is die stigting van 'n Boesmanreserwe in Gordonia bespreek. Volgens J.H. Conradie, in wie se kiesafdeling Gordonia geval het, was die wit inwoners van die streek glad nie daarmee genoeë dat die reserwe daar gestig word nie. Vrese het bestaan dat die Boesmans op die aangewese plaas sou leegglê en dat dit veediefstal tot gevolg sou hê. Conradie was van mening dat die Boesmans op grond van Wet 56 van 1926 (Nasionale parke) in gemsbokreserwes geplaas moet word. Reitz se teenargument was dat daar so min van die Boesmans was dat Conradie nie nodig gehad het om hom oor veediefstal te bekommer nie. Hy was onversetlik dat die Boesmans beskerm moet word. Volgens hom was hulle uit 'n antropologiese oogpunt van baie groot belang. Hy het gemeld dat dit 'n biologiese misdaad sou wees om so 'n eienaardige ras te laat uitsterf, want dit was 'n ras wat meer na 'n bobbejaan lyk as wat 'n bobbejaan self na 'n bobbejaan lyk. Reitz het die Boesmans as

---

⁹¹ SAB, SRP1/3/72, Unie van Suid-Afrika, Debatte van die Volksraad, Vierde Sitting – Agste Parlement, 15 April tot 14 Mei 1940, deel 39, kol. 5455.

⁹² Undelivered statement at the time of his trial for burning his pass, 1960, soos aangehaal in A Luthuli, *Let my people go: an autobiography*, bylaag C.

⁹³ P. Lewsen (red.), *Voices of protest*, p. 41.

⁹⁴ E. Brookes, African mental ability, *African Affairs*, vol. 43, no. 173, Oct. 1944, pp. 171-172.

deel van die fauna van die land beskou. Volgens hom sou die hele wêreld Suid-Afrika blameer as hulle sou toelaat dat die Boesmans uitsterf.⁹⁵

Dit is moeilik om te bepaal of Reitz werklik besef het wat hy by tye gesê het. Alhoewel hy simpatiek teenoor die behandeling van swartes gestaan het, het sy uitsprake dit nie noodwendig weerspieël nie. Om te probeer keer dat die Boesmans uitsterf is 'n edele daad. Maar om hulle terselfdertyd so te beledig soos wat nie eers sy mees konserwatiefste teenstander sou kon doen nie, is moeilik om te aanvaar. Die verstommendste van bogenoemde stelling oor die Boesmans is dat hy dit uit 'n wetenskaplike oogpunt probeer regverdig. Vir hom was dit waarskynlik al wat sy stelling was – 'n refleksie op 'n natuurlike verskynsel. Dat hy Boesmans se gevoelens daardeur kon seer maak, het waarskynlik glad nie by hom opgekom nie. Dit bevestig egter dat hy nie naastenby so liberaal in denke was as wat hy graag sou wou wees of voorgegee het om te wees nie. Gelykheid tussen wit Afrikaans- en Engelssprekendes mag 'n groot rol in sy lewe gespeel het, maar definitief nie gelykheid met ander volke nie.

Veel inligting oor Reitz se werksaamhede tydens sy tydperk as Minister van Naturellesake kon nie opgespoor word nie. Een taak wat hy wel uitgevoer het, was om die verskillende Naturelvertegenwoordigers te woord te staan. Sodoende het hy senator J.D. Rheinallt Jones by verskillende geleenthede ontmoet. Tydens die oorlog het die meeste van hulle gesprekke wat opgespoor kon word oor swartes se betrokkenheid by die Suid-Afrikaanse oorlogspoging gegaan. Een van Rheinallt Jones se grootste klagtes was dat daar sprake was dat die Native Military Guard se salarisse vanaf 2/3 'n dag na 1/- 'n dag verminder sou word en hy was hewig daarteen gekant. Volgens hom was die swart inwoners gretig om hulle land te dien. Die swartes het egter sarkastiese opmerkings gemaak oor bestaande werwingsvoorwaardes, soos byvoorbeeld dat daar geen voorsiening gemaak is vir familietoelaes vir swartes soos by die ander bevolkingsgroepe nie. Daar is glo bitter verwys

---

⁹⁵ SAB, SRP1/3/78, Unie van Suid-Afrika, Debatte van die Volksraad, Vyfde Sitting – Agste Parlement, 24 Augustus tot 14 September 1940 en 27 Januarie tot 6 Mei 1941, deel 42, kol. 5824-5828.

daarna dat daar na die Eerste Wêreldoorlog vergeet is van die swartes wat in die Native Labour Battalion gedien het en dat hulle geen medaljes en ongeskiktheidspensioene ontvang het nie. Die vermindering van swartes se salarisse sou dus dit tot verdere ernstige negatiewe gevoelens aanleiding gee. Rheinallt Jones was van mening dat enige verdere werwing van swartes gestaak moet word eerder as om hulle salarisse te verminder.⁹⁶ Reitz se antwoord hierop was dat dit nie beplan word om die swartes se salarisse te verminder nie. Hy was ook van mening dat die sarkastiese opmerkings onredelik was. Volgens hom kon die rekrute 'n aftrekorder ten gunste van hulle afhanklikes teken.⁹⁷

Vroeër in 1940 het Rheinallt Jones ook geagiteer dat swartes toegelaat moet word om Suid-Afrika se oorlogspoging as vegtendes te steun. Alhoewel hy geskryf het dat hy, in lig van die openbare mening, die probleme verstaan het wat die Regering sou moes trotseer indien dit toegelaat sou word, was dit volgens hom belangrik dat swartes toegelaat word om hulle land te dien. Volgens hom was dit nie vreemd om te hoor dat die regering swartes nie wou toelaat om te veg nie omdat hulle bang was vir die swartes en ook omdat hulle nie wou hê dat hulle moet eise instel vir beter behandeling nie.⁹⁸

Op 10 Oktober 1940 het Reitz 'n vergadering met die Naturelle Verteenwoordigers, senatore W.T. Welsh, J.D. Rheinallt Jones, E.H. Brookes en C.H. Malcomess, Margaret Ballinger (L.P.), D.B. Molteno (L.P.), mnr. D.L. Smit (die sekretaris van Naturellesake) en verskeie Naturelle Kommissarisse gehad om swartes in die verdedigingsmag se salarisskale te bespreek. Die uiteinde hiervan was dat die verteenwoordigers toegegee het dat die gewysigde salarisskale en ander voordele onder die omstandighede regverdig was, onderworpe daaraan dat voorsiening gemaak moes word vir die families van rekrute wat in stedelike gebiede woon waar die lewenskoste

---

⁹⁶ WITS, AD843/RJ/D7, 1, World War II: Native Military Corps, 13/08/1940.

⁹⁷ WITS, AD843/RJ/D7, 1, World War II: Native Military Corps, 1940, D.L. Smit - J.D. Rheinallt-Jones, 20/08/1940.

⁹⁸ WITS, AD843/RJ/D7, 1, World War II: Native Military Corps, 1940, J.D. Rheinallt-Jones – D. Reitz, 12/06/1940.

addisionele bystand vereis. Salarisse vir die bestaande swart militêre polisie eenheid sou behou word op 2/3 'n dag vir die eerste jaar, waarna dit sou toeneem tot 2/6 in die tweede jaar. Die voorgestelde swart arbeiderskorps sou egter slegs 1/6 per dag in die eerste jaar en 1/9 in die tweede jaar ontvang.⁹⁹

In 1941 en 1942 het Reitz kongresse van die Naturelverteenwoordigersraad geopen. In November 1941, tydens die vyfde kongres van die Naturelverteenwoordigersraad, het hy gesê dat hy alles binne sy vermoë sou doen om toe te sien dat die swartes ook ekonomiese sekuriteit kon hê. Daarvoor sou in die naoorlogse heropbou skemas voorsiening gemaak moes word. Hy het in daardie stadium reeds, in sy hoedanigheid as Minister van Naturellesake, 'n komitee aangestel om vas te stel hoe die ekonomiese toestande van swartes in stedelike gebiede verbeter kon word. Vroeër in dieselfde jaar het hy ook 'n aankondiging gedoen dat 'n sekere hoeveelheid poste vir swartes in die Staatsdiens geskep sou word. Indien dit suksesvol was, sou daar geen beperking geplaas kon word op kwaliteit mense wat hulleself vir die administrasie beskikbaar stel nie. Die res van sy toespraak het hy gewy aan die dood van raadslid George Makapan, Makapan se opvolger en die verwagte uitgawes van die Naturelle Trustfonds. Hy het sy toespraak met die volgende woorde aan die raadslede afgesluit: "You are not only leaders of your own people, but yours is also the even more difficult task of interpreting to the Europeans the needs and aspirations of your people in such a way as is best calculated to smooth the road of progress. Many of us wish the pace may be faster, but we must carry the whole country with us if we do not wish to be confronted with uncompromising forces of reaction. Here, if anywhere, we must bear in mind the old proverb: 'The more haste the less speed'. You of this first council have set a fine example of good will and co-operation."¹⁰⁰

---

⁹⁹ WITS, AD843/RJ/D7, 1, World War II: Native Military Corps, 1940, Recruitment of Natives for the defence Forces: Scales of Pay, 10/10/1940.

¹⁰⁰ *The Bantu World*, 29/11/1941, Col. Deneys Reitz opens Council, p. 4.

In Desember 1942, met sy openingsrede tydens die Sesde kongres van die Naturelverteenwoordigersraad, het hy gesê dat die Atlantiese Verdrag vir alle mense op aarde vryheid gun, ook swartmense. Die verdrag is deur die president van die VSA, Franklin D. Roosevelt, en die Eerste Minister van Groot Brittanje, Winston Churchill, tydens hulle historiese vergadering op 14 Augustus 1941, onderteken. Daarna is dit ook onderskryf deur die res van die geallieerde magte.¹⁰¹

In 1942 het 'n deputasie onder leiding van Dr. A.B. Xuma, president-generaal van die African National Congress (ANC), Reitz in Kaapstad besoek en 'n groot hoeveelheid probleme wat verband hou met swartes in Suid-Afrika, bespreek. Van die items wat bespreek was en waarmee Reitz saamgestem het, was die noodsaaklikheid vir die verslapping van die paswette en die erkenning van die Afrikane se vakbonde.¹⁰²

In weerwil van die vreemde uitsprake wat Reitz oor swartes gemaak het, het hy uit verskeie oorde vir sy werksaamhede as Minister van Naturellesake lof ontvang. Senator Edgar Brookes, verteenwoordiger van die swartmense van Natal en Zoeloeland tussen 1937 en 1952,¹⁰³ het hom as die goehartigste en mees liberale Minister van Naturellesake wat die Unie ooit gehad het, beskryf.¹⁰⁴ Marius van Blerk, 'n uitvoerende amptenaar van Anglo American wat vir jare lank al besig is om inligting oor Reitz te versamel, beaam hierdie siening. Volgens hom was dit Reitz wat Smuts daarvan oortuig het om groot dele van die paswette te verslap en swart vakbonde te erken.¹⁰⁵ Die *Rand Daily Mail* skryf dat Reitz homself as Minister van Naturellesake bewys het as 'n ware vriend vir die miljoene swart en gekleurde inwoners van die Unie. Hy het konstante kontak gehad met die hoofmanne van die verskillende stamme en het 'n simpatieke oor verleen vir hulle probleme en standpunte. Oor die

---

¹⁰¹ African's claims in South Africa, *Congress Series no. II*, published by the ANC.

¹⁰² <http://www.anc.org.za/ancdocs/speeches/1960s/sp640500.html>: The road from nonviolence to violence. Speech by Z.K. Matthews at a conference sponsored by the World Council of Churches, Kitwe, Northern Rhodesia, May 1964.

¹⁰³ C.J. Beyers (hoofred.) en J.L. Basson (red.), *Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek V*, p 99.

¹⁰⁴ E. Brookes, African Mental Ability, *African Affairs*, vol. 43, no. 173 (Oct. 1944), p. 172.

¹⁰⁵ *The Cape Argus*, 04/01/2000, A. Henderson, Deneys Reitz rides again, p. 6.

onderwerp van swart deelname aan die oorlog het hy, as 'n persoonlike opinie, in Augustus 1941 in Durban gesê dat swartes bewapen moet word vir diens in die Noorde, maar nie in die Unie nie. Hierdie stelling het groot kontroversie veroorsaak en die opposisie het baie munt daaruit geslaan.¹⁰⁶

Reitz was beslis nie die Minister van Naturellesake wat die Nasionaliste wou gehad het nie. In Maart 1942 het hy verskeie stellings gemaak wat loodreg teen hulle standpunte ingedruis het. Ten eerste was hy van mening dat die Naturellekwessie slegs opgelos kon word indien dit uit die politieke arena gehou word. Verder was hy ook van mening dat daar teen swartes gediskrimineer word. Hulle was onderbetaal en het nie voldoende skoolopleiding of hospitaalbehandeling gekry nie. Onderwys vir swart kinders het ver tekort geskiet en kon nie in finansiële terme vergelyk word met dit wat op wit kinders gespandeer is nie. 'n Groot hoeveelheid swart kinders het nooit die binnekant van 'n klaskamer gesien nie. Die hospitalisasie van swartes was ook 'n probleem, veral in Johannesburg waar dit haglik was. Reitz was van mening dat onderwys en medies onder die Unie-regering se beheer geplaas moet word. Volgens hom het hy nie sosiale gelykheid verkondig nie, maar wel dat daar 'n groot hoeveelheid verbeteringe gedoen moes word. Ander probleme waarmee hulle te doen gehad het, was die paswette in die Transvaal, terwyl daar glad nie paswette in die Kaap of Natal was nie.¹⁰⁷ Reitz se stelling dat swartes bewapen moes word vir deelname aan die oorlog, het ook onder groot kritiek deurgeloopt.¹⁰⁸

Die reaksie van die opposisie was om hom te beskuldig dat hy nie na die werk in sy departement omsien nie en dat hy baie agterlosig was. Hy was glo baie onverantwoordelik en het goed gesê wat hy moes terugtrek.¹⁰⁹ Hierdie standpunt oor Reitz is in September 1942 grootliks korrek bewys. In dié maand het Reitz die opinie uitgespreek dat dit onwenslik sou wees om in

---

¹⁰⁶ *Rand Daily Mail*, 20/10/1944, Col. Reitz's romantic career, p. 4.

¹⁰⁷ SAB, SRP1/3/81, Unie van Suid-Afrika, Debatte van die Volksraad, Sixth Session – Eight Parliament, 12th January to 18th April 1942, vol. 44, kol. 3973-3974.

¹⁰⁸ *Ibid.*, kol. 4088-4089.

¹⁰⁹ *Ibid.*, kol. 4070.

daardie stadium 'n algemene verkiesing te hou. Om die stelling te vererger, sê hy dat dit nie saak maak wat die uitslag van die verkiesing is nie, die regering sou nie die land oorgee aan mense wat met Duitsland vrede wou maak nie. Die regering sou die land gedurende die oorlog behou. Hy was bevrees dat indien 'n algemene verkiesing gehou word, daar 'n mini-burgeroorlog kon wees en dat baie kwade gevoelens wakker gemaak sou word.¹¹⁰ Volgens Reitz moes die troepe in die noorde ook in aanmerking geneem word. Hy was nie bang vir die uitslag van die verkiesing nie, maar hy het besef die opposisie vertrou op 'n Duitse oorwinning en indien hulle daarin slaag om met 'n klein meerderheid aan bewind te kom, wat sou van die manne in die Noorde word?¹¹¹

Hierdie woorde van hom was problematies, aangesien die lewe van die Volksraad in Augustus 1943 sou verstryk. 'n Verkiesing sou dus uitgeroep moes word voor daardie tyd, behalwe indien die Parlement wetgewing aangeneem het om die lewe van die Volksraad te verleng. Alhoewel die indruk gewek kon gewees het dat dit 'n amptelike sienswyse was, was dit egter sy eie persoonlike mening.¹¹² Hy het dit terdeë besef en het self gesê dat sy woorde waarskynlik as 'n politieke indiskresie beskou sou word.¹¹³ In 'n latere stadium het hy sy stelling verdedig deur te sê dat dit tyd was dat die Nasionaliste die waarheid vertel word. Volgens hom het hulle gedurig daarmee te koop geloop dat wanneer hulle aan bewind sou kom, die opposisie se burgerlike regte ontnem en hulle geïnterneer gaan word en dat beslag op hulle eiendom gelê sou word. Om 'n bietjie prontuit te praat, sou volgens Reitz dus nie skade gedoen het nie.¹¹⁴ Maj. P.V.G. van der Byl, Minister sonder Portefeulje, het egter 'n paar dae later Reitz se stelling afgemaak deur te sê dat dit konstitusioneel verkeerd sou wees om in daardie

---

¹¹⁰ *Sunday Times*, 06/09/1942, State will not hand S.A. to Nats during war says Reitz. Opposes general election, p. 11.

¹¹¹ *Die Suidersstem*, 07/09/1942, Min. D. Reitz meen verkiesing is ongewens op die oomblik, p. 3.

¹¹² *Die Suidersstem*, 08/09/1942, Nie ons standpunt nie, p. 5.

¹¹³ *Sunday Times*, 06/09/1942, State will not hand S.A. to Nats during war says Reitz. Opposes general election, p. 11.

¹¹⁴ *Die Suidersstem*, 09/09/1942, Nog geen besluit oor algemene verkiesing aanstaande jaar. Kol. Reitz oor sy voorspelling insake Maginot-linie, p. 3.

stadium al 'n besluit te neem of die verkiesing uitgestel moes word of nie. Die saak was egter nog nie amptelik bespreek nie en was 'n ope kwessie.¹¹⁵

Ten spyte van standpunte soos in die voorafgaande paragraaf, het Smuts steeds voortgegaan om groot vertroue in Reitz te stel. Met ingang van 8 Mei 1942 is hy vir 'n onbekende tydperk in Smuts se afwesigheid as waarnemende Eerste Minister en Minister van Naturellesake en Verdediging aangestel.¹¹⁶ In 1940 is hy ook heraan gestel as lid van die Raad van Kuratore vir Nasionale Parke vir die tydperk wat gestrek het tot 17 September 1945.¹¹⁷

9.3 *Hoë Kommissaris in Londen*

Dit blyk dat Reitz, ten spyte van al sy werksaamhede as Minister van Naturellesake en betrokkeheid by die Suid-Afrikaanse oorlogspoging, nooit werklik volkome gesond geword het nie, iets wat Smuts bekommer het. In Oktober 1942 skryf hy aan Reitz dat hy uit Pretoria se hoë lugdruk na St. James in Kaapstad moet padgee, aangesien dit hom die beste kans op herstel sou gee. Hy het hom aangesê om te gaan visvang en op ander maniere te ontspan en sy aandag heeltemal van sy werk en bekommernisse weg te neem. "Please look upon this not merely as advice but as in the nature of an instruction from me."¹¹⁸ Of Reitz aan hierdie opdrag gehoor gegee het, is te betwyfel. Sy persoonlikheid was van so 'n aard dat hy nooit kon stil sit nie.

In dieselfde jaar en deels as gevolg van Reitz se verslegtende gesondheid het Smuts hom oortuig om die pos van Suid-Afrika se Hoë Kommissaris in

---

¹¹⁵ *Die Burger*, 12/09/1942, Kollega se antwoord aan Reitz. Uitstel van die verkiesing. Alleen in baie hoë nood, p. 1.

¹¹⁶ SAB, URU, vol. 2018, verw. 1173, Appointment of colonel the hon. Deney's Reitz, Minister of Native Affairs to act as Prime Minister and Minister of External Affairs and of Defence, during the absence of general the right honourable J.C. Smuts, 1942.

¹¹⁷ SAB URU vol. 1907, verw. 3187, Appointment of Col. the hon. D. Reitz and the re-appointment of mr. W.A. Campbell, as members of the Board of Curators in respect of National Parks, 5/10/1940.

¹¹⁸ WITS, A1523, Reitz, J.C. Smuts – D. Reitz, 6/10/1942.

Londen te aanvaar.¹¹⁹ Met sy aankoms in Londen was hy nie besonder gesond nie¹²⁰ en of hy die harde werk in oorlogstyd sou kon verduur, kan bevreemte word. Smuts het 'n groot kans gewaag om hom na Londen te stuur, maar dit het aanvanklik gelyk asof dit 'n goeie besluit was, aangesien Smuts in Oktober 1943 aan Hofmeyr geskryf het dat Reitz baie gesonder lyk as wat hy verwag het en dat hy gelukkig was in sy werk.¹²¹

Verskeie ander redes kan egter ook voorgehou word vir waarom Reitz as Hoë Kommissaris aangestel is. Die eerste hiervan hou verband met die bedanking van R. Stuttaford as Minister van Handel en Nywerheid. Dit het Smuts genoodsaak om Sidney Waterson, die Hoë Kommissaris in Londen, te vra om Stuttaford se plek in die kabinet in te neem. Maj. Piet van der Byl, in daardie stadium Minister sonder Portefeulje, sou Reitz se pos as Minister van Naturellesake oorneem.¹²² Volgens Smuts het hy Reitz Londen toe gestuur omdat hy gedink het dat die verandering hom goed sou doen. "He was getting stale here and out of tune with our tiresome public life. Politics is an unpleasant business, with all its racial taint and bitterness and extreme partisanship."¹²³ Aan M.C. en A.B. Gillett skryf Smuts dat Reitz mismoedig en ongelukkig met die plaaslike politiek was. Smuts het toegegee dat dit genoeg was om engele te maak huil, maar vra dan watter reg hulle gehad het om engele te wees.¹²⁴ At van Wyk skryf egter Reitz se oorplasing na Londen daaraan toe dat Reitz bra onbeholpe was in die hantering van swart sake en dat die vermoede bestaan het dat Smuts hom uit sy kabinet wou weg hê.¹²⁵

Smuts se rede vir waarom Reitz na Londen gestuur is, is meer realisties as Van Wyk s'n. As na van Reitz se uitsprake gedurende die vorige paar jaar

---

¹¹⁹ J.C. Smuts, *Jan Christiaan Smuts*, p. 385.

¹²⁰ SAB, A1, Smuts-versameling, vol. 259, privaat briewe 1943 (H-P), nos. 1–213 (28), 12/07/1943.

¹²¹ SAB, A1, Smuts-versameling, vol. 261, privaat briewe 1943 (R-Z), nos. 155–318 (161), 12/10/1943, J.C. Smuts – Sekretaris vir Buitelandse Sake, Pretoria, p. 1.

¹²² *Die Suiderstem*, 24/12/1942, Kol. Reitz Hoë Kommissaris in Londen. Maj. Piet van der Byl in sy plek.

¹²³ SAB, A1, Smuts-versameling, vol. 257, privaat briewe 1942 (N-Z), nos. 167–334 (262), 31/12/1942, J.C. Smuts - M.C. en A.B. Gillett, p. 1228a.

¹²⁴ SAB, A1, Smuts-versameling, vol. 261, privaat briewe 1943 (R-Z), nos. 155–318 (200), 25/01/1943, J.C. Smuts - M.C. en A.B. Gillett, p. 1231b.

¹²⁵ A. van Wyk, 'n Anderste man, *Insig*, Augustus 1998, p.45.

gekyk word, het hy al hoe meer begin sê dat die gedurige argumentering tussen die verskillende wit rasse sinloos was. As voorbeeld dien 'n artikel wat hy op 22 Augustus 1943 in *The New York Times* gepubliseer het. Daarvolgens het hy geskryf dat: "In South Africa the Afrikaner people, to whom I belong, tend to make a fetish – a religion of their race, their language and their traditions. For myself, I broke away from the juju and voodooism of race worship a long time ago. I believe in your American system, which has taken all races into its fold and has moulded them into a single nationhood."¹²⁶

'n Verdere, meer strategiese rede, kon ook bestaan het vir Reitz se verskuiwing na Londen. Die Hoë Kommissaris pos in Londen sou tydens die Tweede Wêreldoorlog van groot strategiese waarde vir die Smuts-regering gewees het en die plasing van een van Smuts se vertrouelinge hier, sou van uiterste belang gewees het. Reitz was in die buiteland bekend. Hy was boonop, as gevolg van sy publikasies, veral *Commando*, gewild in Brittanje. Alhoewel Reitz uit die Suid-Afrikaanse politiek mag gewees het, het hy 'n uitsonderlike rekord gehad - hy het geen politieke foute gemaak of bitterheid op homself gefokus nie.¹²⁷ Reitz sou gevolglik vir die Britte as Hoë Kommissaris aanvaarbaar wees, terwyl hy terselfdertyd aan Smuts se eise as verteenwoordiger voldoen het. Dit verduidelik waarom Reitz, weens sy intieme kennis van en vriendskap met Smuts, nooit ongelukkig geraak het wanneer sake soms regstreeks vanaf Suid-Afrika met Brittanje gereël is sonder dat hy vooraf daarvan geweet het nie. Hy het geredeneer dat sake in oorlogstyd nie altyd streng volgens 'n teksboek verloop nie.¹²⁸ 'n Ander Hoë Kommissaris sou waarskynlik nie dieselfde gevoel het nie.

Reitz is in terme van afdeling 1 van Wet no. 3 van 1911 vir 'n periode van vyf jaar, vanaf 11 Januarie 1943, as Hoë Kommissaris in Londen aangestel. Sy salaris sou £3 000 per jaar beloop, met 'n toelaag van nie meer as £1 000

---

¹²⁶ Soos aangehaal in A. van Wyk, 'n Anderste man, *Insig*, Augustus 1998, p. 45.

¹²⁷ SAB, A1, Smuts-versameling, vol. 261, privaat briewe 1943 (R-Z), nos. 155–318 (169), J.C. Smuts - Minister van Buitelandse Sake, p. 1.

¹²⁸ B. Fourie, *Brandpunte: Agter die skerms met Suid-Afrika se bekendste diplomaat*, p. 25.

per jaar nie. Bo en behalwe sy normale pligte en sonder vooroordeel van die bestaande stelsel van direkte kommunikasie, is die handhawing van diplomatieke en politieke verhoudinge tussen die Britse en Noord-Ierse en Suid-Afrikaanse regerings, tot so 'n mate asof hy 'n buitengewone gesant en gevolmagtigde minister was, ook aan hom opgedra.¹²⁹ Hy is ook as buitengewone gesant en gevolmagtigde minister aangestel vir die Nederland, België en Griekeland.¹³⁰ Vir die tydperk vanaf Maart tot September 1944 was Reitz gevolglik in konstante kontak met koning George II van Griekeland. Alhoewel die indruk bestaan dat hy bloot 'n tussenganger tussen die koning en Jan Smuts was, het hy hom effektief van sy taak gekwyt¹³¹ en is baie deur hom gedoen om die bande tussen die twee lande te versterk.¹³²

Met sy aankoms in Londen in Januarie 1943 is Reitz met ope arms ontvang. Hy was geen vreemdeling in die stad nie en sy agtergrond het verder daartoe bygedra. *Commando*, sy boek oor die Anglo-Boereoorlog, is deur baie mense in Brittanje gelees en sy versoenende verhouding teenoor Brittanje het baie van hulle aangegryp. Hy het baie vriende in politieke en sosiale kringe in Londen gehad. Amptelik was alle deure vir hom oop.¹³³ Die gevolg was dat hy 'n populêre figuur in Londen was. Hy was by verskeie geleenthede 'n gas van die koning in Buckinghampaleis en het groot dele van die Verenigde Koninkryk en Noord-Ierland besoek. Tydens 'n besoek aan Italië om te sien hoe die 6de Divisie vaar, het die Pous selfs 'n audiënsie aan hom toegestaan.¹³⁴

---

¹²⁹ SAB, GG, 807, 13/3505(1), High Commissioner for the Union in London. Appointment of Col. the Honourable Deney's Reitz High Commissioner for the Union of South Africa in London as from 11th January, 1943, vice Mr. S.F. Waterson; SAB, URU, 2072, 58, Appointment of colonel the hon. Deney's Reitz, as High Commissioner for the Union of SA, with effect from the 11th January 1943.

¹³⁰ SAB, GG, 807, 13/3505(1), High Commissioner for the Union in London. Appointment of Col. the Honourable Deney's Reitz High Commissioner for the Union of South Africa in London as from 11th January, 1943, vice Mr. S.F. Waterson.

¹³¹ SAB, A1, Smuts-versameling, vol. 263, privaat briewe 1944 (J-S), nos. 1-216 (166-173), 27/03/1944 – 29/09/1944, Hoë Kommissaris, Londen – Minister van Buitelandse Sake.

¹³² SAB, A1, Smuts-versameling, vol. 262, privaat briewe 1944 (A-H), nos. 1–2158 (106), Koning George II van Griekeland - J.C. Smuts, p. 1.

¹³³ B. Fourie, *Brandpunte*, pp. 24-25.

¹³⁴ *Rand Daily Mail*, 20/10/1944, Col. Reitz's romantic career, p. 4.

Vanweë sy kleurrike en onortodokse persoonlikheid kon hy in formele kringe dinge doen en sê waarmee die gewone diplomaat aanstoot sou gee. Volgens sy privaat sekretaris, Brand Fourie, was daar 'n paar dinge waarvoor hy allergies was. Hy wou nie in 'n kantoor vasgevang sit nie, het min gehou van 'n streepbroek en swart baadjie of aandpak en dinees wat lank aangehou het, was vir hom 'n nagmerrie. Een keer is hy uitgenooi om Noord-Ierland as 'n gas van die goewerneurspaar, die Hertog en Hertogin van Abercorn, te besoek. Hy moes onder meer ook die opening van die parlement bywoon. Voor die besoek het sy huishoudster sy streepbroek en swart baadjie ingepak, maar toe Reitz dit besef, het hy dit summier uitgegooi. Hy het die parlamentsitting in 'n ligblou, amper informele, pak klere bygewoon. Die plaaslike koerant se enigste kommentaar hierop was: "Colonel Reitz sets new fashion".¹³⁵

Na 'n dag lange toer deur die skeepswerwe en fabriek van Belfast moes Reitz dieselfde aand 'n dinee ter ere van hom saam met die meeste van Noord-Ierlandse ministers by die goewerneur se woning bywoon. Hy was egter moeg en nie daarvoor lus nie en Brand Fourie moes mooipraat om hom te oorreed om te gaan. Kort na die nagereg het hy sy gasheer op die skouer getik en gesê: "Dukie, I am tired and must go to bed." Aangesien dit Deneys Reitz was, is dit in 'n goeie gees aanvaar.¹³⁶

Tydens dieselfde besoek wou hy graag Dublin besoek, onder meer om die teater by te woon. Hy het die aankondiging ewe luiters gedoen. Die hertogin se reaksie was: "Reitz, when you come back, I'll have you fumigated." Na 24 uur was hy, volgens Brand Fourie, terug sonder dat enige skade aan persoonlike verhoudings aangerig is.¹³⁷

Reitz het gereeld gepoog om sy kantoorwerk te vermy. In 'n stadium het hy Fourie ingeroep en aan hom gesê dat hulle hom mal maak met al die kantoorsterty. Fourie moes navraag doen of Reitz die Suid-Afrikaanse troepe

---

¹³⁵ B. Fourie, *Brandpunte*, pp. 25-26.

¹³⁶ *Ibid.*, pp. 25-26.

¹³⁷ *Ibid.*, pp. 25-26.

in Noord-Afrika en Italië kon gaan besoek. Dit is gereël en Fourie en kol. J. Kreft, die militêre attaché, is saam met hom. Reitz se standaard kleredrag vir sulke uitstappies was 'n "boshemp", 'n kort kakiebroek en seilkamaste, met 'n slaprandhoedjie op sy kop en 'n knapsak oor sy skouer. In die knapsak was 'n kantien (billycan) wat volgens Reitz gebruik kon word om tee en koffie te maak en sop of selfs 'n bredie te kook. Tydens dié reis het hierdie uitrusting van hom vir groot konsternasie gesorg. In Rome is Reitz by sy hotel, op grond van sy kleredrag en tot groot ontsteltenis van Fourie, in 'n kamertjie bedoel vir 'n motorbestuurder, geplaas. Die Italianer by die ontvangstonbank het sy eie gevolgtrekking oor Reitz gemaak.¹³⁸

Met Smuts se eerste besoek aan Londen na Reitz se aankoms daar het Fourie Reitz dit sterk op die hart gedruk dat hy as Hoë Kommissaris te alle tye vir die Eerste Minister sou moes beskikbaar wees. Vir so drie tot vier weke het Reitz hieraan gehoor gegee, maar toe hy 'n geleentheid met 'n Amerikaanse vliegtuig na Ysland kon kry, was al sy goeie bedoelings op 'n einde. Smuts het ook sonder om twee maal daaroor te dink goedkeuring vir die reis verleen. Teen die tyd wat Reitz weer terug in Londen moes wees, het Fourie in 'n oggendkoerant gelees dat Reitz in Washington aangekom het. Toe hy dit onder Smuts se aandag bring, het Smuts glimlaggend gesê: "Wag maar, as julle weer hoor, is Neyssie in China."¹³⁹ Die drie weke lange toer van hom het op die ou end besoeke aan Ysland, Montreal, Washington en Newfoundland ingesluit.¹⁴⁰

9.4 Reitz se dood

Smuts se poging om Reitz se gesondheid te verbeter deur hom na Londen te stuur, het op die lange duur nie veel vrugte afgewerp nie, aangesien Reitz se gesondheid stelselmatig verswak het en hy al hoe moeër begin word het as

---

¹³⁸ B. Fourie, *Brandpunte*, pp. 26-27.

¹³⁹ *Ibid.*, p. 27.

¹⁴⁰ *The Times*, 20/10/1944, Col. Deneys Reitz. High Commissioner for South Africa, p. 7.

hy lang besoeke moes aflê of rondstaan. Hy het egter nie opgegee nie.¹⁴¹ Erica Southwall skryf dat Reitz se dokter hom jare vantevore reeds voor 'n keuse gestel het: onttrek van die aktiewe lewe en leef langer, of gaan aan met werk en waag 'n vroeë dood. Hy het egter gekies om aan te hou werk en het tot aan die einde planne en take, wat nie voltooi sou word nie, aangepak. Southwall spekuleer dat dit waarskynlik die rede was waarom hy sy laaste boek *No outspan* genoem het.¹⁴² Reitz se persoonlikheid in ag geneem, is Southwall kennelik nie verkeerd in haar afleiding waarom Reitz sy laaste boek *No outspan* genoem het nie. Hy was nie die tipe van mens wat na 'n rustige aftrede sou uitgesien het nie.

Reitz se einde het een middagetensuur op 'n bank in sy kantoor aangebreek. Brand Fourie het hom in 'n ongewone posisie op die bank aangetref – Reitz kon glad nie meer praat nie en kon Fourie slegs nader wink. Vanaf Suid-Afrika Huis is hy per ambulans na die Charing Cross hospitaal geneem¹⁴³ waar hy om 9:00 op 19 Oktober 1944,¹⁴⁴ op die ouderdom van 62 jaar en 6 maande, gesterf het. Die oorsake vir sy dood is aangegee as: (a) koma, (b) serebrale bloedvatverstopping (cerebral embolism) en (c) kroniese hartsiekte met hoë bloeddruk.¹⁴⁵ Indien hy sy beroerte oorleef het, sou dit waarskynlik 'n uitgerekte en permanente ongesteldheid beteken het - iets wat vir hom ondraaglik sou wees.¹⁴⁶

Tydens sy dood was Leila en Jan, in daardie stadium 'n kaptein in die Suid-Afrikaanse Seinkorps, aan Reitz se sy. Michael, wat die vorige jaar oor Joegoslawië afgeskiet is, was 'n krygsgevangene in Duitsland en kon nie aanwesig wees nie.¹⁴⁷

---

¹⁴¹ B. Fourie, *Brandpunte*, p. 27.

¹⁴² SAB, A1, Smuts-versameling, vol. 263, privaat briewe 1944 (J-S), nos. 1–216 (200), 20/10/1944, Erica (Mrs Bailey Southwall) – J.C. Smuts, p. 1.

¹⁴³ B. Fourie, *Brandpunte*, p. 27.

¹⁴⁴ SAB, A1, Smuts-versameling, vol. 263, privaat briewe 1944 (J-S), nos. 1–216 (68), 19/10/1944.

¹⁴⁵ TAB 5697/44, Boedel van Deneys Reitz. Sterfkennis, 26/11/1944.

¹⁴⁶ SAB, A1, Smuts-versameling, vol. 263, privaat briewe 1944 (J-S), nos. 1–216 (68), 19/10/1944.

¹⁴⁷ *The Times*, 20/10/1944, Death of Colonel Deneys Reitz. High Commissioner for South Africa, p. 4.

Reitz is op 21 Oktober in Londen veras.¹⁴⁸ Vanweë sy dood in Londen is daar nie vir hom 'n staatsbegrafnis gehou nie, maar alle vlae in die Unie is op die dag van sy verassing halfmas laat hang.¹⁴⁹ 'n Gedenkdienst is vir hom op 25 Oktober 1944 in die kerk van St. Martin in the Fields, langs Suid-Afrika Huis op Trafalgarplein, in Londen gehou.¹⁵⁰ Sy gedenkdienst is deur verteenwoordigers van die Britse koning, die koningin van Nederland, die Griekse koning, die hertog van Gloucester, die hertogin van Kent en prinses Alice en die graaf van Athlone, verskeie lede van die diplomatieke korpse van al die verskillende geallieerde regerings in Londen, die Hoë Kommissaris van die Dominiums en lede van die geallieerde regerings, bygewoon. Die Britse Eerste Minister en die Britse Staatssekretaris vir Buitelandse Sake was ook aanwesig. Die Suid-Afrikaanse regering en Jan Smuts is deur mnr. R.K. Scallan, Amptelike Sekretaris in Suid-Afrika Huis en waarnemende Hoë Kommissaris, verteenwoordig. Privaatinstansies soos die Standard Bank van Suid-Afrika, die Suid-Afrikaanse Handelsvereniging, die Suid-Afrikaanse Klub, die Myn- en Investeringskorporasie, Anglo-American Korporasie van Suid-Afrika, die Londense Sakekamer en die Volkebond het ook afgevaardigdes na die gedenkdienst gestuur.

Die diens is deur ds. J. van Dorp, predikant van die Nederduits Gereformeerde Kerk in Londen en generaal-kapelaan van die Nederlandse Magte, waargeneem. Hy is deur di. H.F. Yule en R.I. Thompson, albei van die Suid-Afrikaanse Magte, en E.S. Loveday, predikant van St. Martin in the Fields, bygestaan.¹⁵¹ Lt.kol. ds. C.H.S. Runge, voormalige hofkapelaan van die Suid-Afrikaanse Magte in die Midde-Ooste, het 'n roerende huldeblyk gelewer. Hy het gesê dat die kwaliteite wat in Reitz se openbare lewe weerspieël is – dapperheid, opregtheid, skerpsinnigheid en onwankelbaarheid van doel – met sy joviale humorsin, eerlikheid en totale afwesigheid van

---

¹⁴⁸ *Pretoria News*, 20/10/1944, King's tribute to Col. Reitz. Flags at Half-mast tomorrow.

¹⁴⁹ SAB, GG, 1176, 27/702, Deaths: General. Death, in Londen, of Col. The Hon. Deneys Reitz, on the 19th October 1944, 21/10/1944.

¹⁵⁰ SA Krygshistoriese Museum, 920 Reitz, Reitz, Memorial Service, 25/10/1944.

¹⁵¹ *The Times*, 26/10/1944, Colonel Deneys Reitz. The King represented at memorial service, p. 7; In memory of colonel Deneys Reitz, *The African World*, 28/10/1944, p. 61.

vervaardheid, ook in sy private en persoonlike verhoudinge gevind is en dat sy nagedagtenis deur almal wat hom geken het, gekoester sou word.¹⁵²

Reitz se as is na Suid-Afrika teruggestuur om naby 'n groot bosbouplantasie op Mariepskop teen die hange van die Drakensberge in die Oos-Transvaal, begrawe te word. Dit is met sement toegemaak en sonder grafskrif daar gelaat¹⁵³ - 'n uiters gepaste laaste rusplek as sy liefde vir dié omgewing in ag geneem word. Wie hierdie besluit geneem het is nie bekend nie, maar dit was waarskynlik Leila.

Die verstommendste van Reitz se dood was nie die wyse waarop hy dood is of selfs die plek waar hy gesterf het nie, maar die huldeblyke wat daarna aan hom betuig is. In verskeie koerante, plaaslik en oorsee, het berigte verskyn waarin aan hom hulde gebring is. In 'n artikel in die Londense *The Times* word hy as een van die voortreflikste Suid-Afrikaners van sy dag beskryf - 'n waaghalsige en vindingryke soldaat en 'n gebore leier. In die Anglo-Boereoorlog het Brittanje nie 'n meer gedetermineerde vyand gehad nie en in die 1914-1918 oorlog nie 'n meer toegewyde vriend nie. Hy het 'n eerlikheid en bekoring van manier gehad wat selfs sy teenstanders versoen het. Op die jonger generasie Suid-Afrikaners het die glans van sy avonture, sy galante houding en sy lojaliteit aan sy eie siening van wat reg is, 'n groot invloed gehad.¹⁵⁴

Die *Globe and Mail* het in sy artikel klem gelê op Reitz se gevoel teenoor die Britse Statebond. Volgens die koerant was hy net so trots daarop om 'n burger van die Britse Statebond te wees as wat hy trots was op sy Afrikanerbloed. Geen Suid-Afrikaner, behalwe Jan Smuts, het so hard soos hy gewerk om 'n ferm harmonie tussen die Britse en Afrikaner elemente in die Unie te behou nie. Dit sê nogal iets van die Statebond dat dit sulke

---

¹⁵² In memory of Colonel Deneys Reitz, *The African World*, 28/10/1944, p. 61.

¹⁵³ D. Bignault: Twee grafte bo-op berge, *Die Huisgenoot*, 29/07/1957, p. 13; Verwaarloosde graf van presidentseun, *Die Huisgenoot*, 10/04/1959, p. 20.

¹⁵⁴ *The Times*, 20/10/1944, Col. Deneys Reitz. High Commissioner for South Africa, p. 7.

toegewyde lojaliteit kon verkry van voormalige vyande en die dood van Reitz sou 'n groot verlies vir sowel Suid-Afrika as die Statebond wees.¹⁵⁵

Huldeblyke oor Reitz is ook in Suid-Afrikaanse koerante gepubliseer. Die Johannesburgse *Rand Daily Mail* het verskeie Britse parlamentslede aangehaal. Sir William Jowitt, Britse Minister van Maatskaplike Versekering, is soos volg aangehaal: "He was a grand-hearted fellow and a splendid representative of his country. He was the most delightful man to meet – a man of the world that everybody loved and a man who embodied all the best principles and the best outlook of his race." Herbert Morrison, Britse Minister van Binnelandse Sake, het gesê Reitz se dood was 'n groot verlies vir Suid-Afrika en die Verenigde Koninkryk. Ernest Bevin, Britse Minister van Arbeid, het hierdie woorde beaam. L.S. Amery, Britse Minister van Buitelandse Sake vir Indië, het Reitz beskryf as "...a great citizen and a noble character – a man who showed not only conspicuous gallantry and chivalry in the field of war, but real statemanship in peace ... a gallant spirit."¹⁵⁶ Amery het ook in 'n private brief aan Smuts die mening uitgespreek dat Reitz se visie en benadering gemis sou word. "He was such a fine fellow, so gallant, generous and broad minded. We shall need his outlook very much after the present war."¹⁵⁷ Die Voorsitter van die Britse Hoërhuis, lord Simon, het Reitz die bewonderenswaardigste verteenwoordiger van Suid-Afrika genoem.¹⁵⁸ C.R. Attlee, Adjunk Eerste Minister van Brittanje, sê opsomming van Reitz was kragtig en eenvoudig: "Colonel Reitz, that most distinguished South African, has rendered service of the highest value in cementing the friendship between the peoples of South Africa, Great Britain and the Commonwealth."¹⁵⁹

Dit was egter nie net die Britse Parlamentslede wat 'n hoë dunk van Reitz gehad het nie. Koning George II van Griekeland het gemeld dat Reitz goeie

---

¹⁵⁵ *Globe and Mail*, 20/10/1944, British fairness won Reitz.

¹⁵⁶ *Rand Daily Mail*, 20/10/1944, Tributes to Col. Reitz in London, p. 4.

¹⁵⁷ SAB, A1, Smuts-versameling, vol. 262, privaat briewe 1944 (A-H), nos. 1–215 (22), 25/10/1944, L.S. Amery – J.C. Smuts, p. 1 .

¹⁵⁸ *Rand Daily Mail*, 20/10/1944, Tributes to Col. Reitz in London, p. 4.

¹⁵⁹ *Rand Daily Mail*, 20/10/1944, Death of Col. Deneys Reitz.

werk gedoen het om bande tussen Griekeland en Suid-Afrika te versterk.¹⁶⁰ “I feel his passing as a great personal loss. During the last three years, and particularly in recent weeks, I had occasion to see him many times, and I cherish most pleasant recollections of my conversations with him. As the Union’s Minister to Greece he rendered invaluable services in bringing closer still the many bonds between South Africa and Greece. His absence will be keenly felt by all those who had the interests of our two countries at heart, and I in particular have lost a good and dear friend.”¹⁶¹ Op ‘n soortgelyke wyse het koning George VI van Engeland aan Jan Smuts simpatie betuig.¹⁶² “I heard with great regret of the death of Colonel Reitz, and send you my sincere sympathy in your loss of a valuable colleague who rendered such distinguished services to South Africa.”¹⁶³

Verskeie ongeïdentifiseerde, minder hooggeplaaste persone het hulle stemme by dié van die bogenoemde elite gevoeg. J.S. Acton het aan Henry Cooper geskryf dat studente van die geskiedenis Reitz sal beoordeel as een van die mees uitstaande Suid-Afrikaners van sy tyd. Eerlik, dapper, beskeie, ‘n voorbeeld vir almal. Hy gaan verder deur te meld dat die Britse weermag nie maklik ‘n buitestander as bataljon bevelvoerder aanstel as hy hom nie as ‘n man van groot waarde bewys het nie en die feit dat hulle dit vir Reitz gedoen het, is ‘n verering van sy karakter.¹⁶⁴

Dot Gregg was van mening dat Suid-Afrika baie slegter daaraan toe sou wees sonder Reitz. “Our country will be so much poorer for his passing. His broad vision and his complete honesty of purpose served us all so well, and will be so much missed.”¹⁶⁵ W.H. Roberts het die tydperk wat hulle tydens die

---

¹⁶⁰ SAB, A1, Smuts-versameling, vol. 262, privaat briewe 1944 (A-H), nos. 1–215 (106), 22/10/1944, Koning George II van Griekeland – J.C. Smuts, p. 1.

¹⁶¹ Tributes to late High Commissioner, *The African World*, 28/10/1944, p. 61.

¹⁶² SAB, A1, Smuts-versameling, vol. 262, privaat briewe 1944 (A-H), nos. 1–215 (113), 22/10/1944, Koning George I van Engeland – J.C. Smuts, p. 1.

¹⁶³ Tributes to late High Commissioner, *The African World*, 28/10/1944, p. 61.

¹⁶⁴ SAB, A1, Smuts-versameling, vol. 284, privaat briewe 1950 (A-G), nos. 1–246 (4), 16/06/1950, J.S. Acton – H.W.A. Cooper, p. 1.

¹⁶⁵ SAB, A1, Smuts-versameling, vol. 263, privaat briewe 1944 (J-S) nos. 1–216 (97), 19/10/1944, D. Gregg – J.C. Smuts, p. 1.

Eerste Wêreldoorlog saam in Duits-Oos-Afrika teen die Duitsers geveg het, in herinnering geroep. “n Handige kêrel. Vir my altyd so mooi gewees, hy het tyd vir almal gehad en as jou saak dit wel verdien, staan hy by jou en sien jou deur. [.....] Dit was sy persoonlikheid, sy absoluut verstandighede en simpatie en waardering. Deneys Reitz se sterkste punt was sy eliminasië van alle rooilind en sy regverdigheid, ...”¹⁶⁶ Kol. A.E. Stewart het hom vir sy staatsmanskap bewonder: “A great soldier statesman has gone.”¹⁶⁷ May Eden sou hom weer onthou vir sy menslikheid: “Deneys Reitz endeared himself to every one, and his kind smile, wise council and merry twinkle will here be sadly missed but his memory treasured.”¹⁶⁸ Die historikus W.M. MacMillan plaas die seël op Reitz se lewe: “Reitz’s life was a triumph of character.”¹⁶⁹

George Darrel se huldeblyk aan Reitz was soos volg: “I had the privilege in the old days of travelling with him on many electioneering tours throughout Bechuanaland, Griqualand West and the river diggings, and in subsequent years we met with myself as one of a deputation to him as Minister or otherwise. So that I got to know him, and admire his forthright and uncompromising character, and his attitude to the bigger issues of life, particularly in respect of the aim of the unity of the people. It always seemed to me that he had early in his life dedicated himself to securing and keeping the good opinion of one man whose equanimity of mind and purpose were such as he knew would ensure – with such goodwill – the respect of the great majority of impartially minded people and for the rest he was ever unconcerned. His loyalties were as immovable as our mountains; his sense of right and fair dealing as immutable as our solar system. He was one of that great band of men – now alas so few – of whom it may truly be said that our

---

¹⁶⁶ SAB, A1, Smuts-versameling, vol. 263, privaat briewe 1944 (J-S) nos. 1–216 (180), 29/10/1944, W.H. Roberts – J.C. Smuts, pp. 1-2.

¹⁶⁷ SAB, A1, Smuts-versameling, vol. 263, privaat briewe 1944 (J-S) nos. 1–216 (205), 21/10/1944, kol. A.E. Stewart – J.C. Smuts, pp. 1-2.

¹⁶⁸ SAB, A1, Smuts-versameling, vol. 262, privaat briewe 1944 (A-H), nos. 1–215 (88), 23/10/1944, M. Eden – J.C. Smuts, p. 1 .

¹⁶⁹ Aangehaal deur A. van Wyk, ‘n Anderste man, *Insig*, Augustus 1998, p. 45.

own Union despite the vicissitudes of time and change, will also retain something of their outstanding character and achievements.”¹⁷⁰

In 1946 is ‘n bed in die Charing Cross hospitaal in Londen in Reitz se naam geskenk. Die gedenkplaat oor die bed in die Alexandra-saal is ingehuldig deur sy opvolger as Hoë Kommissaris in Londen, mnr. G.H. Nicholls. In sy toespraak het Nicholls gesê dat Reitz meer aksie in sy romantiese lewe beleef het as die meeste mans van sy generasie, selfs in ‘n ras van krygsmanne.¹⁷¹

Die huldeblyk wat waarskynlik die meeste vir Reitz sou beteken, was van Jan Smuts vir wie Reitz se dood ‘n gevoelige slag was, afkomstig. “The news of the passing of Colonel Reitz comes as a shattering blow to me. His loss is a national one, and will be mourned all over South Africa, which he knew and loved as no other.” Smuts het gepraat van sy geliefde vriend en kameraad, ‘n getroue maat deur die onaangenaamheid van die lewe waardeur baie min mense gegaan het. “He was true, straight and upright – every inch of him – and he leaves a personal memory which I shall cherish all my days.”¹⁷² Aan skoutadmiraal R.L. Burnett het Smuts geskryf dat Reitz vir hom soos ‘n geliefde seun was en dat sy gevoel van openbare verlies gemeng is met ‘n dieper gevoel van persoonlike verlies. Hy beskryf Reitz as ‘n galante en uiters onselfsugtige persoon en dat “A great gentleman has gone”.¹⁷³ Aan adm. sir E. Evans skryf hy: “The old guard of the Transvaal Republic is thinning out and few now remain. They were a wonderful set of fellows and Reitz was one of the youngest and best of them all. We shall not see his like again – and cherish his memory as a personal treasure apart from his national services.”¹⁷⁴

---

¹⁷⁰ SAB, A1, Smuts-versameling, vol. 262, privaat briewe 1944 (A-H), nos. 1–215 (41), 21/10/1944, G. Darrel – J.C. Smuts, p. 1.

¹⁷¹ *The Times*, 14/03/1946, Colonel Deneys Reitz. London memorial to a great South African, p. 7.

¹⁷² *The Star*, 19/10/1944, Death of Colonel Reitz. Tribute by Prime Minister, p. 1.

¹⁷³ SAB, A1, Smuts-versameling, vol. 264, privaat briewe 1944 (JCS-Z), nos. 1–328 (150), 23/10/1944, J.C. Smuts – R.L. Burnett, p. 1.

¹⁷⁴ SAB, A1, Smuts-versameling, vol. 264, privaat briewe 1944 (JCS-Z), nos. 1–328 (159), 3/11/1944, J.C. Smuts - sir E. Evans, p. 1.

In *The Times* van 21 Oktober 1944 is die koerant se huldeblyk aan Reitz afgesluit met die woorde: “Deneys Reitz is dead – he has crossed that silent trackless desert from which no traveller returns. He has made his last safari, and we shall never look again into those grand blue-sky eyes of his, those eyes that could tell no lies. .... Ek het die goeie stryd gestry; ek het die wedloop voleindig; ek het die geloof behou.”¹⁷⁵

9.5 Slotbeskouing

Die laaste paar jaar van Reitz se lewe is gekenmerk deur ‘n volgehoue poging om sy land te dien, ten spyte daarvan dat sy gesondheid stelselmatig versleg het. Sy vroeë dood het hom erkenning gebring uit verskeie oorde, maar veral vanaf buitelanders. Wat opvallend van die huldeblyke aan hom is, is dat sy politieke opponente nie hulle stemme daarby gevoeg het nie. Die feit dat geen huldeblyke van hulle opgespoor kon word nie sou waarskynlik vir Deneys ‘n goeie teken gewees het. Vir hom sou dit beteken het dat hy daarin geslaag het om sy hele lewe lank by sy standpunte te hou en dat sy opponente hulle nooit daarmee sou kon vereenselwig of hom vergewe nie.

---

¹⁷⁵ SAB, A1, Smuts-versameling, vol. 262, privaat briewe 1944 (A-H), nos. 1–215 (92), 21/10/1944, sir E. Evans – J.C. Smuts, p. 1; *The Times*, 21/10/1944, Colonel Deneys Reitz. An Appreciation, p. 7.

Hoofstuk 10: Slotbeskouing

In die inleidende hoofstuk van hierdie proefskrif is geïmpliseer dat Deneys Reitz se politieke opponente gepoog het om sy rol in die Suid-Afrikaanse geskiedenis te minimaliseer. As geoordeel word aan die klein hoeveelheid inligting wat oor hom in sekondêre werke opgespoor kon word, kan die gevolgtrekking gemaak word dat dié standpunt korrek is. Die situasie is egter veel meer kompleks as bloot die maak van 'n gevolgtrekking gebaseer op enkele bronne.

Daar is twee faktore wat saamwerk om elke persoonlikheid te vorm. Die eerste is die kwaliteite wat ons by geboorte ontvang. Die tweede is daardie eksterne omstandighede, gebeurtenisse en kragte wat van die buitewêreld af kom en met ons ingebore kwaliteite vermeng om ons lewens te vorm.¹ Om 'n ingeligte afleiding te maak oor wie Reitz was, sal daar na Reitz as mens, sowel as na sy werksaamhede as minister en politikus, gekyk moet word. Wat of wie het hom beïnvloed en sy lewensverloop bepaal? Was dit gesetel in die ouerhuis waarin hy grootgeword het, of dalk moontlike vriendskappe, soos dié met Jan Smuts? Die antwoorde op hierdie vrae is nie eenvoudig nie, al mag die indruk bestaan dat hy 'n relatief ongekompliseerde lewe gelei het.

Van bogenoemde faktore is die eerste waarskynlik die maklikste om te antwoord, veral aangesien sy lewensverloop reeds in die voorafgaande hoofstukke beskryf is. Reitz was 'n merkwaardige persoon wat slegs een van twee uitwerkings op sy tydgenote gehad het: hulle was of heeltemal deur hom bekoor, of heeltemal afgestoot. Daar was geen tussengrond nie.

As mens het hy 'n innemende persoonlikheid gehad. Hy was joviaal, onnutsig en 'n grapjas, 'n man tussen die manne en 'n storieverteller soos min. Tereg beskou J. Everard hom as 'n swerwer en avonturier wat die hart van 'n leeu met 'n lukrake en

---

¹ P. Beukes, *The holistic Smuts: A study in personality*, p. 31

ongeneesbare luiheid gekombineer het.² Hy was vry van gees en het gedoen wat hy wou wanneer hy wou, volgens getuienis en optrede impulsief, roekeloos, waaghalsig en dapper. Izak Meyer se beskrywing van Reitz as “onbedwingbaar” kan maar net beaam word.³ Die rolle van prokureur, minister en politikus het hom nie regtig gepas nie. Die dissipline van ‘n vaste werk het hom nie aangestaan nie. Hy was nooit gelukkiger as wanneer hy sy kantoorwerk kon los om op nog ‘n reis te vertrek nie.

Hy was onverskillig teenoor gevaar, het ‘n vinnige humeur gehad en was ‘n onverskrokke vegter, ongeag of hy hom op die politieke of oorlogsterrein bevind het. As ‘n kind het hy homself in die Anglo-Boereoorlog ingewerp ter verdediging van sy mense. Later het hy homself in Europa bevind. Hy was ‘n vegter, maar nie ‘n twissoeker nie. Hy het nie sy swaard geswaai en vrees in die harte van die hulpelose ingeboesem nie. Wanneer hy in ‘n geveg betrokke geraak het, hetsy polities of militêr, was dit ter verdediging van wat hy geglo het ‘n regverdige saak was. Hy het altyd geveg vir vryheid. En nadat hy by ‘n geveg betrokke geraak het, sou geen oormag, ontberinge of gevare hom daarvan laat afwyk het nie. In die Anglo-Boereoorlog het hy vir die onafhanklikheid van sy eie mense geveg, in Vlaandere vir die vryheid van ander.⁴

Reitz se uitstaande kenmerk in sy openbare lewe was sy uitgesprokenheid. Hy het die moed gehad om sy eerlike mening uit te spreek, al het dit veroorsaak dat hy populariteit daarvoor ingeboet het. Hy het homself eerstens as ‘n Suid-Afrikaner en tweedens as ‘n Afrikaner beskou. Hy het nie omgee van watter etniese of rassegroep sy teenstander was nie, as hy gedink het hy verdien ‘n hou, het hy dit uitgedeel. En sy tong kon soos ‘n sweep slaan. Hy was egter bereid om net soveel straf te neem as wat hy uitgedeel het.⁵

---

² J. Everard, I remember...by Mr. Justice Leslie Blackwell, *The Outspan*, 13/10/1950, p. 75.

³ J.H. Meyer, *Kommando-jare: 'n Oudstryder se persoonlike relaas van die Tweede Vryheidsoorlog*, p. 334.

⁴ *Rand Daily Mail*, 20/10/1944, Death of Col. Deneys Reitz, p. 3.

⁵ *Rand Daily Mail*, 20/10/1944, Col. Reitz's romantic career, p. 4.

Wat of wie het Reitz beïnvloed en sy lewensverloop bepaal? Dit is duidelik dat sy vader, die bekende F.W. Reitz, en Jan Smuts die twee persone was wat die grootste invloed op sy lewe gehad het.

Die eerste twintig van Reitz se bestaansjare is grootliks deur sy vader en dié se posisie in die Suid-Afrikaanse samelewing beïnvloed. Deneys was in 'n bevoorregte posisie - Izak Meyer gaan selfs sover as om te sê dat hy "...die guns van die gode geniet het!"⁶ Sy vader was aanvanklik die President van die Vrystaat en tydens die Anglo-Boereoorlog die Staatsekretaris van die Zuid-Afrikaansche Republiek, beide poste wat Deneys in omstandighede geplaas het waarin weinig ander seuns hulle ooit sou bevind. Hy het gereeld met die bekende en belangrike persone waarmee sy vader geskakel het in kontak gekom. Dit het 'n groot invloed op sy selfbeeld, lewe en benadering tot ander gehad. Hy was vol selfvertroue en het daarom nie gekroom om sy opinie uit te spreek nie. In stryd hiermee het hy hom egter nooit veel aan status, gedragskodes en die fieterjasies wat daarmee gepaardgaan, gesteur nie.

Sy vader was nie alleenlik geseën met baie talente nie, hy was ook deeglik opgelei as 'n skolier en student. Sy talente het hy uitgeleef deur sy skryfwerk en sy skolastiese vermoëns deur homself as prokureur te kwalifiseer - aspekte van sy lewe wat later ook in Deneys s'n sou reflekteer. Deneys het ook die regsberoep as loopbaan gekies en hy het self boeke geskryf en gepubliseer. Met laasgenoemde aktiwiteit het hy baie meer sukses behaal as met eersgenoemde. Veral die publikasie van *Commando* het ongetwyfeld meer tot sy bekendheid bygedra as wat sy prokureursloopbaan ooit gedoen het.

Dit is ook as gevolg van sy huislike omstandighede en sy vader se invloed dat Deneys aan die Britse kultuur blootgestel is waarvoor hy later in sy lewe soveel kritiek sou moes verduur. F.W. Reitz het aan die Inner Temple in Londen gestudeer en die invloede wat hy daar opgedoen het, is saam met hom na Suid-Afrika teruggebring. Die Reitz-gesin het beide Afrikaans en Engels met mekaar gepraat en die Presidensie waarin Reitz groot geword het, het 'n sterk Engelse karakter gehad

---

⁶J.H. Meyer, *Kommando-jare*, p. 334.

– dit was in die Victoriaanse styl ingerig. Hoe die Engelse karakter en atmosfeer van sy ouerhuis op Reitz geïmpakteer het, is blote bespiegeling. As daar egter in ag geneem word dat hy in latere jare met 'n Engelse vrou getroud is, dat Engels sy vernaamste voertaal geword het en dat sy kinders asook hulle nageslagte in Engels grootgemaak is, was die impak daarvan groot.

Die grootste invloed wat sy vader waarskynlik op hom gehad het, was met die oordra van sekere persoonlikheidstrekke. F.W. Reitz was 'n onverskrokke yweraar vir die belange van die groep waarmee hy hom geïdentifiseer het. Die drif van 'n hervormer was in hom te bespeur en wanneer hy oortuig was van die suiwerheid van die beginsels van enige saak, het hy alle opposisie getrotseer. Hy was egter nie sonder gebreke nie. Sy optrede was soms taktloos en nie altyd deurdag nie, met die gevolg dat hy tot aanvegbare insigte gekom of oorhaastige besluite geneem het. Wrywing tussen hom en sy Volksraad het gereeld plaasgevind.⁷ Hierdie kenmerke van F.W. Reitz was ook almal by Deneys te bespeur.

F.W. Reitz het 'n idealistiese voorwaartsstrewende republikeinse beleid gevolg. Hy het onvermoeid gepoog om die verdeeldheid en onderlinge wantroue in die Suid-Afrikaanse state en kolonie te beëindig.⁸ Deneys het hierdie visie aanvanklik tot so 'n mate ondersteun dat hy na afloop van die Anglo-Boereoorlog saam met sy vader geweier het om die eed van getrouheid teenoor Brittanje af te lê. Na 'n periode van bietjie meer as 'n jaar in Madagaskar het hy egter na Suid-Afrika teruggekeer en by Jan Smuts en sy familie ingetrek. In dié jare het hy, grootliks vanweë sy vriendskap met Smuts, 'n handomkeer gemaak ten opsigte van die politieke ideaal wat hy nagevolg het.

Reitz het in 1903 by Jan Smuts aan huis gaan woon en 'n unieke vriendskap, wat tot en met Reitz se dood 41 jaar later sou strek, het begin - 'n vriendskap wat met tyd eerder in 'n tipe van vader-seun verhouding verander het. Smuts en Reitz se persoonlikhede, lewensbenadering en werkwyses was verskillend, maar ten spyte

---

⁷ J.C. Moll, Francis William Reitz en die Republiek van die Oranje-Vrystaat, *Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, 1973, p. 219.

⁸ *Ibid.*, p. 219.

daarvan was daar wedersydse respek en groot lojaliteit teenoor mekaar. Hulle het egter ook gedeelde belange gehad wat as aanknopingspunte gedien het. Beide van hulle was lief vir die grond en natuur. Hulle het emosionele en intellektuele genot daaruit geput en het graag gaan stap. Hulle het ook 'n gemeenskaplike liefde vir lees en kennis gehad en was altwee ondersoekend van geaardheid.

Smuts het saam met genl. Louis Botha 'n toekomsvisie en beleid daargestel wat gegrond was op die beginsel van versoening. Hulle het gepoog om die Afrikanervolk te beïnvloed om die verlede te vergeet, om die onreg wat hulle aangedoen is te vergewe en die hand van vriendskap en broederliefde na hulle voormalige teenstanders uit te reik. Almal moes saamstreef na 'n beter toekoms vir Afrikaans- en Engelssprekendes, onder 'n eie verantwoordelike regering (selfbestuur) onder Britse soewereiniteit.⁹

Reitz het 'n vurige ondersteuner van Botha en Smuts se visie geraak. Self het hy verklaar: "These two men showed me that only on a basis of burying past quarrels and creating a united people out of the Dutch and English sections of the population, was there any hope for white men in South Africa. I became their devoted follower, and my acceptance of their creed was profoundly to influence my life in years to come."¹⁰

Deur sy aanhang van Smuts en Botha se beleid het Reitz vir hom 'n moeilike perd opgesaal. Sy ondersteuning van hulle ideologieë het veroorsaak dat hy al hoe verder van sy vader se republikeinse ideaal wegbeweeg het. Hy was nie meer 'n wegbreek-bittereinder nie, maar 'n versoener. Die navolging van dié beleid sou hom in direkte teenstand met sy familie asook ander meer nasionalisties gesinde landsburgers plaas. Dit sou sy lewe en sy politieke loopbaan tot en met sy dood beïnvloed.

---

⁹ N.C. Weidemann, *Die politieke naweë van die Anglo-Boereoorlog in Transvaal tot 1907* (Ongepubliseerde D.Phil-proefskrif, UP), p. 245.

¹⁰ D. Reitz, *Trekking on*, p. 42.

Was Reitz in hart en siel 'n minister en politikus? Waarskynlik nie. Alhoewel hy op 'n spesifieke pad geloop het en al sy energie daaraan gewy het, bestaan genoegsame aanduidings dat dit nie werklik 'n keuse was wat hy uit vrye wil gemaak het nie. Sy ondersteuning van Botha en Smuts se ideologieë en sy vriendskap met Smuts het hom genoodsaak om Smuts te volg en te doen wat van hom verwag is. Hy het 'n saak gekry waarin hy geglo het en hy sou daarvoor veg, ongeag van die wapentuig waarmee hy moes veg. Aanvanklik het hy met groot ywer geveg, maar soos wat die jare verloop het, het hy al hoe meer afsydig teenoor die Suid-Afrikaanse politieke situasie begin staan. Hy kon nie meer werklik die nut daarvan insien nie en het die bitterheid en kwessies tussen die verskillende wit rasse as onbenullighede beskou. Die Suid-Afrikaanse politieke situasie het hom wreed ontnugter.

Was hy effektief as minister en politikus? Oor Reitz se bekwaamheid en toewyding as minister en politikus bestaan daar groot meningsverskille. Sy direkte teenstanders het hom gereeld daarvan beskuldig dat hy 'n onbevoegde minister was. Hulle het hom as onverantwoordelik en beledigend beskou en sy kennis oor sake is in twyfel getrek. Volgens hulle het hy nie 'n meevoerende begrip van sake van die dag gehad nie. Die feit dat hy gedurig gereis het, het ook onder kritiek deurgeloopt. Selfs van sy eie kollegas het die mening uitgespreek dat hy nie 'n minister moes gewees het nie. Hulle het egter nie direk gesê dat hy onbekwaam is nie. Daar is eerder daarop gesinspeel dat hy die buitewêre en reise bo 'n kantoor verkies het.

In teenstelling met die bogenoemde menings van beide teenstanders en kollegas, was daar 'n groep individue wat gevoel het dat Deneys sy werk goed verrig het. Die ironie van dié siening was dat dit merendeels van buitelanders afkomstig was en verband met die verhouding tussen Suid-Afrika, Brittanje en die Britse Statebond gehou het. Dit moet egter ook in ag geneem word dat Smuts nie vir Reitz, ongeag sy lojaliteit teenoor hom, deur al die jare as minister sou gehou het as hy onbevoeg was nie. Inteendeel, Smuts het hom as uiters waardevol beskou. Reitz se ryk persoonlikheid, sy lojaliteit aan Smuts en sy eerbaarheid was karaktereienskappe wat 'n sterk band tussen hulle tot gevolg gehad het. Reitz het Smuts vir bykans

veertig jaar blindelings gevolg en so 'n tipe van persoonlike lojaliteit het veel meer waarde as goeie administratiewe vermoëns.

Was die aantygings wat teen hom gemaak is, gegrond? As daar objektief na Reitz se loopbaan gekyk word, kom mens tot die gevolgtrekking dat hy niks aardskuddends gedoen het nie, maar dan, behalwe vir die Departement van Naturellesake, was hy nooit minister van 'n departement wat so iets van hom vereis het nie. Dat hy nie iets drasties by die Departement van Naturellesake gedoen het nie, spruit waarskynlik uit die feit dat hy deur die wit inwoners van Suid-Afrika se sienings ten opsigte van swartes beïnvloed is en bloot 'n paternalistiese houding teenoor hulle ingeneem het. Aan die keersy gesien, het hy darem ook nie heeltemal in die niet verdwyn of sy departemente die grond in bestuur nie. Reitz se waarde vir Suid-Afrika het eerder nader aan die einde van sy loopbaan en lewe tot sy reg gekom toe hy Suid-Afrika se saak in die buiteland moes stel en verdedig. Hy was, vanweë sy avontuurlike lewe en deelname aan verskeie oorloë, as 'n "romantiese figuur" gesien – die tipe karakter wat normaalweg net in avontuurverhale voorkom - 'n seldsame wese wat as gevolg van sy verlede en onkonvensionele maniere en metodes sonder weerstand deur die internasionale samelewing aanvaar is.

Vir Smuts was hy 'n standvastige en lojale ondersteuner wat vir meer as twintig jaar lank nooit van sy standpunte afgewyk het nie. Behalwe vir Smuts, het geen ander Suid-Afrikaner so hard gewerk om 'n ferm harmonie tussen die Engelse en Afrikaner elemente in die Unie te behou nie. Vir sy teenstanders was hy 'n ergernis – hy het hulle versondig, getrotseer en geïrriteer. Hy was 'n doring in hulle vlees, 'n wapen wat deeglik deur Smuts benut is om hulle te ontstig.

Is Marius van Blerk se bewering dat daar 'n doelbewuste poging was om Reitz uit die Suid-Afrikaanse geskiedenis te skryf, korrek? Is amper alles wat Reitz gedoen het met die oornam van die regering deur eers genl. J.B.M. Hertzog en later dr. D.F. Malan tot niet gemaak? Geen bewyse kon hiervoor opgespoor word nie. Wanneer Reitz se lewe bestudeer word, ontstaan die gevoel dat hy dit veel verder gebring het as wat hy ooit moes of op eie stoom sou kon. Slegs as gevolg van sy verbintenis met Smuts kon hy enigsins die sporte in die lewe bereik wat hy wel

bereik het. Persoonlikheidsgewys was hy 'n aangename mens en sy reise en ervaringe het aan hom geloofwaardigheid verskaf, maar hy was nooit 'n sentrale figuur in die Suid-Afrikaanse geskiedenis nie. 'n Belangrike rede hiervoor is waarskynlik dat hy die grootste gedeelte van sy lewe en veral die tydperk waar hy by die politiek betrokke was, een van Smuts se luitenant was en gevolglik in dié se skadu beweeg het. Sy eie optrede het hom tot 'n randfiguur gereduseer. Sy standpunte was in baie gevalle blote navolging van Smuts se idees en Hertzog se woorde dat Reitz net 'n lakei van Smuts was,¹¹ is grootliks waar. Hertzog en Malan het nie nodig gehad om hom uit die geskiedenis te skryf nie – sy optredes was nie van genoegsame belang om dit te regverdig nie. Reitz se grootste nalatenskap is die werke wat hy geskryf het en hy sal in die Suid-Afrikaanse geheue eerder as 'n skrywer as 'n politikus onthou word.

---

¹¹ C.M. van den Heever, *Generaal J.B.M. Hertzog*, p. 565.